

NYLIBERALISMENS RØDDER I DEN HERSKENDE KLASSE I DANMARK

Af Anders Hadberg

Anders Hadberg beskæftiger sig i denne artikel med de magtfor-skydninger, som siden 1980 har fundet sted internt i kapitalistklassen i Danmark- og som har haft afgørende betydning for samfund-sudviklingen. Den produktive kapital orienterede sig i 1980erne mod det internationale marked, hvilket kom til udtryk i øgede ny investeringer i udlandet. Den produktive kapital blev transnationaliseret og indgik alliance med den transnationale finansielle kapital. A.P. Møller har således gennem sit ejerskab i Danske Bank (Nordens andenstørste finansielle koncern) et middel til at øge indtjeningen på både produktive og finansielle investeringer.

Siden år 2000 er der på venstrefløjens i Danmark blevet gjort et ihærdigt arbejde for at dokumentere, hvordan det danske velfærdssamfund er blevet forandret gennem omfattende reformer inspireret af nyliberal ideologi. Samlende kan man om arbejdet sige, at dets mål har været at øge bevidstheden om omfanget af forandringerne og dermed bestemme nyliberalismens indflydelse på velfærdssamfundets forandring siden 1980. Forsøget har stået i opposition til den herskende konsensus indenfor dansk politologi, hvor kongstanken har været at velfærdssamfundet i Danmark stadig består i sin unikke – om end moderat ændrede – form (se bl.a. Goul Andersen 2003; Pedersen & Kjær 2001). Overordnet set har forsøget fra kritikerne på venstrefløjens på at kortlægge omfanget af reformerne delt sig i to, hvad angår undersøgelsens genstand: på den ene side har der været en stor optagethed af udviklingen i den offentlige sektor og effekterne af nedskærings-, deregulering og privatiseringspolitikken (se bl.a. Nielsen 2009; Lund 2009). På den anden side har der været en optagethed af hvordan den kapitalistiske økonomi i Danmark har forandret sig under det nyliberale styre (Lundkvist 2001, 2009a; Hadberg 2009).

Imidlertid har der været gjort få forsøg på at kæde gennemslaget og etableringen af nyliberalismen som politisk styrende princip sammen med klasseforholdene og de konkrete samfundsklassers politiske praksis i Danmark. Det er netop interessen for sidstnævnte spørgsmål, der er denne artikels genstand. Med andre ord er målet for artiklen her, at analysere nyliberalismens klassekarakter, forstået som forholdet mellem udviklingen af nyliberalismen som politisk 'hegemoni' på den ene side, og udviklingen af klasseforholdene på den anden. Det grundlæggende argument i artiklen er, at gennemslaget og etableringen af nyliberalismen i Danmark er en artikulation af den ustabile ligevægt mellem forskellige og modsætningsfyldte sociale kræfter – dvs. klasser og klassefraktioner – som i 1980erne fandt sammen i et kompromis om den økonomiske

politik. Tilblivelsen af denne *historiske blok* af modsatrettede interesser er i sig selv et resultat af en magtforskydning i klassestrukturen i Danmark på to niveauer. Først og fremmest i en forskydning af magt mellem hovedklasserne – væk fra arbejderklassen over mod klassen af kapitalejere – kapitalistklassen. For det andet hviler denne forskydning mellem hovedklasserne på en mindst ligeså væsentlig forskydning internt i kapitalistklassen mellem rivaliserende fraktioner. I 1980'erne skete der en magtforskydning væk fra fraktionen af nationalt orienteret produktiv kapital, der havde domineret de første årtier efter 2. verdenskrig, over mod en transnationalt orienteret finansiell og produktiv kapital – under ét betegnet *finanskapitalen* (jf. Duménil & Lévy 2004). Det er denne dobbelte magtforskydning, der udgør grundlaget for dannelsen af den historiske blok bag nyliberalismen i Danmark.

Artiklen deler sig herfra i tre. I afsnit 2 introduceres en analytisk ramme, som kan bruges til at analysere udviklingen af nyliberalt hegemoni i Danmark. I afsnit 3 præsenteres en historisk analyse af nyliberalismens gennemslag i Danmark og det nyliberale projekts organiske forhold til den dominerende kapitalfraktion, *finanskapitalen*. Analysen baserer sig på en todelt empirisk analyse af (i) den politiske indflydelse og kamp mellem kapitalfraktionerne i den danske kapitalistklasse, og dens forhold til arbejderklassen, samt (ii) det nyliberale hegemonis klassekarakter, der afsløres i de fordelingsmæssige konsekvenser af dens virke. I kapitel 4 opridses artiklens konklusioner og implikationerne for forståelsen af nyliberalismen i Danmark.

Den herskende klasse og det politiske hegemoni

I det følgende afsnit nogle teoretiske begreber, som kan bruges til at analysere forholdet mellem klasserne og den politiske magt i Danmark siden 1980 med hovedfokus på fraktioner af kapitalistklassen. Inspirationen er hentet primært fra ny-gramsciansk politologi,¹ men trækker også på andre skoler indenfor

En ny dimension af globaliseringen er transnationalisering af produktion og finansielle relationer. Carlsberg udvider produktionen ved at bygge bryggerier i andre lande, bl.a. Kina og Malaysia. Elefantporten på Carlsberg, opført i 19001. (Foto: Arbejdermuseet og ABA)

marxistisk økonomisk og politisk teori.² En grundlæggende antagelse er, at meget kan vindes ved analytisk at tage udgangspunkt i den herskende klasse, dens indre organisering og forhold til underordnede klasser. Det, der med andre ord er på spil, er ændringen i magtbalancen mellem forskellige fraktioner af kapital, samt den politiske artikulation af denne balance og konsekvenserne for magtforholdet mellem den besiddende klasse og underordnede klasser, især arbejderklassen.

Kapitalfraktioner – skillelinjer i kapitalen

De kapitalistiske samfunds dominerende konfliktlinje består i modsætningen mellem arbejderklassen og kapitalistklassen. Konfliktlinjen manifesteres i klassekampen, der er en kamp mellem objektivt set modstridende interesser i fordelingen af samfundets overskudsprodukt – merværdien.³ Imidlertid eksisterer der en række underordnede konfliktlinjer som indvirker på udviklingen af klassekampen mellem de to hovedklasser. I denne artikel tager jeg udgangspunkt i de konfliktlinjer, som har betydning for artikulationen af interesser hos klassen af kapitalejere. Det vil sige, at udgangspunktet i artiklen er de forhold, som strukturerer forholdet mellem den objektive og subjektive side af klasseforholdet,⁴ og forener disse til en sammenhængende politisk artikulation hos den besiddende klasse. I det følgende argumenterer jeg for, at der er to overordnede skillelinjer i klassen af kapitalister som på afgørende vis strukturerer dannelsen af klassen. Det er skellet mellem på den ene side *produktiv og finansiel kapital*, og på den anden side mellem *transnational og national kapital*. Ud fra disse skillelinjer opstår forskellige kapitalfraktioner, hvis interesseartikulation i nogen grad har en relativ selvstændighed ift. den generelle klasseinteresse.

Spørgsmålet om forskellige fraktioner i den besiddende klasse stammer tilbage fra Karl Marx' egen tid.⁵ Diskussionen om kapitalfraktioner har siden slutningen af 1980erne været et tema på den akademiske venstrefløj. Det

var ikke mindst den finansielle deregulering i 1980erne, der satte gang i diskussionen om magtforskydningerne mellem forskellige fraktioner af den herskende klasse (se bl.a. Lash & Urry 1987; Helleiner 1994; Arrighi 1994; Cerny red.1993).⁶ Senere har Washington Consensus og ikke mindste den nuværende økonomiske krise understreget vigtigheden af at forstå den herskende klasses anatomi (bl.a. Duménil & Lévy 2004, 2007; Brenner 1998, 2002, 2006; Harvey 2005).

Karl Marx (1970b; 1938) behandlede flere steder skillelinjerne i kapitalen – dvs. den objektive side af kapitalistklassen. I *Kapitalen* skelner Marx mellem forskellige kapitalformer svarende til kapitalens funktionelle rolle i akkumulationsprocessen. Her udskilles to kapitalformer: pengekapital og industrikapital.⁷ Historisk har disse former optrådt som *finansiel* og *produktiv* kapital. Den finansielle kapital kan defineres som kapital, der er opsamlet, homogeniseret og omdannet til en vare (også kaldet rentebærende kapital). Den finansielle kapital gør således forretning af at formidle den ledige opsparede pengekapital, der opstår rundt omkring i produktionssystemet ved at indsamle overskydende pengekapital i virksomhederne (inds kud) og "sælge" virksomheder med investeringsbehov en del af den opsamlede pengekapital. Allerede i 1800-tallet var Marx opmærksom på at salget af kapital som vare kunne tage form af både lån og aktier, og dermed aflønnes med både rente og udbytter (og kursgevinster).⁸ Salget af kapital som vare skaber ikke merværdi. I stedet udgør renten eller aktieudbytterne en del af den samlede merværdi, som altså tilfalder den finansielle kapital i kraft af salget af kapitalen.

Den produktive kapital, heroverfor, dækker alle de producenter, der enten producerer eller faciliterer produktionen af varer gennem investeringer i et produktionsapparat, samt køb og udbytning af arbejdskraften. Det indbefatter således både industriel produktion, varehandelskapital, samt serviceerhverv af forskellig slags såsom transport o.l. Den produktive kapital aflønning består i profit – dvs. merværdi realiseret gennem salg af varer på markedet.⁹

Marx mente endvidere, at der eksisterede et antagonistisk forhold mellem den produktive og finansielle kapital. Itoh & Lapavitsas (1999) har i nyere tid argumenteret for, at der ikke logisk kan påvises nogen modsætning mellem de to kapitalformer. Fx kan en produktiv kapital være engageret i finansielle forhold: et yndet eksempel er General Electric, der tidligere var en af verdens største produktionsvirksomheder, men som i dag tjener mere på sine finansielle forretninger i GE Capital. Således modtager produktive kapitaler i dag også udbytter og renter. Den overlappende aktivitet, peger flere forskere på, er øget betragteligt siden 1980. Resultatet er en stigende betydning af finansielle overførsels antal og størrelse (renter, dividender og kursgevinster) i kapitalismen.

Et synspunkt er, at den kraftige vækst og udbredelse i finansielle overførsler opløser skellet mellem produktiv og finansiell kapital. Imidlertid er der grund til at holde fast i nogle af de overordnede betragtninger angående kapitalfraktionerne i en historisk analyse af forholdet mellem dem – især fordi nogle kapitalister er mere finansielle end andre. Det bliver især vigtigt at se distinktionen som et strukturerende element i interesseartikulation hos kapitalistklassens forskellige fraktioner. Eksempelvis fungerer den finansielle kapital relativt uafhængigt af de konjunkturer, som hersker i produktionen og den klassekamp, der udspringer af de konkrete modsætninger her. Marx mente, at dette afføder et “feticheret” bevidsthed om den politiske økonomi, hvori den finansielle kapital bliver blind for, at grundlaget for al kapitalistisk aktivitet er produktionen af merværdi. Med andre ord vil den finansielle kapital funktionelle position i akkumulationsprocessen præge det ‘strategiske verdenssyn’. Det ideologiske udsyn strækker i retning af en liberal kapitalisme med få eller ingen begrænsning af kapitalens fri bevægelighed: dvs. uden social beskyttelse og overflødige udgifter til statslig aktivitet. Ligeledes behøver den finansielle kapital kun en meget begrænset statslig indgriben i kapitalens kredsløb for at opretholde sin forretning. Den pro-

duktive kapital derimod står i et direkte forhold til arbejdskraften og dens ejere – arbejderne. Konfrontationen mellem den produktive kapital og arbejderklassen er derfor central i forståelsen af den produktive kapital interesseartikulation – det samme er de kompromiser som er nødvendige for at etablere et succesfuldt klassesamarbejde. Interesseartikulationen vil præges af dette forhold i den udstrækning den produktive kapital er afhængig af en given arbejdsstyrke og har relativt til denne afhængighed brug for at staten bistår med skabelsen af gode vilkår for akkumulation – herunder sikring af en veluddannet, disciplineret og fleksibel arbejdsstyrke.

Disse forskelle opstår ud fra en skelnen mellem funktionelle egenskaber ved kapitalen. På tværs af den funktionelle skillelinje skel kan der imidlertid identificeres en anden skillelinje, som indvirker på interesseartikulationen hos den finansielle og produktive kapital: den geografiske. Apeldoorn (2002:29, *passim*) har peget på at den nuværende fase af kapitalistisk udvikling indebærer en kvalitativt ny dimension i globaliseringen af kapitalistisk produktion. Denne dimension kan betegnes *transnationalisering* af produktion og finansielle relationer. Transnationalisering betegner den proces, hvori produktion af varer i stigende grad transcenderer landegrænser mellem forskellige opsplittede produktionsled. Leddene danner en produktionskæde, der strækker sig over adskillige lande og juridiske enheder. Fremvæksten af transnationale selskaber, de såkaldte TNC'er, er det håndgribelige bevis på denne udvikling. Den geografiske egenskab ved kapitalen giver derfor anledning til at tale om *national* overfor *transnational* kapital. Den nationale kapital er rettet mod produktion på og til hjemmemarkedet, og afhængig af de vilkår der gælder inden for den enkelte stat. Transnational kapital, heroverfor, er grænseoverskridende i sine operationer med filialer og datterselskaber i forskellige lande og har afsætning på forskellige internationale markeder.

Forandringer i den geografiske egenskab ved kapitalen bliver især vigtig i spørgsmålet

om det ideologiske eller strategiske udsyn hos den produktive kapital. Hvis den produktive kapital ikke er afhængig af en given arbejdsstyrke i fx Danmark, men er i stand til at rykke produktionen derhen i verden hvor det passer til forventninger til afkastet, så ændrer det på styrkeforholdene i klassekampen. Kees van der Pijl (2006) bruger begrebet 'extra-territorial magt' om magten til at modsætte sig indlejring og afhængighed af den sociale sammenhæng i en given lokalitet, land eller region. Den øgede extra-territoriale magt forandrer samtidig mulighederne for økonomisk politik og regulering – i hvert fald inden for nationalstatens grænser – idet der skabes en øget 'non-korrespondance' mellem regulering og akkumulation (Ryner 1999, 2007). Det transnationale skel påvirker den produktive kapital udsyn i retning af den finansielle. Netop fordi den transnationale kapital er i stand til i højere grad at udlejre produktionen – skabelsen af merværdi – bliver de sociale vilkår, under hvilke produktionen finder sted, også af mindre betydning for kapitalen. Dog må det understreges at den produktive kapital aldrig kan sætte sig ud over vilkårene for produktionen, da skabelsen af merværdi involverer køb af arbejdskraft. Selv i de geopolitiske områder med ingen social beskyttelse må der være bare et minimum af vilkår tilstede for arbejdskraftens reproduktion. Transnationalisering af den produktive kapital ændrer m.a.o. det objektive potentiale ud fra hvilket den produktive kapital er i stand til at handle. Dermed ændres også vilkårene for interesseartikulation og i sidste ende mulighederne for konstituering af kapitalistklassen som politisk kraft – dvs. som klasse for sig. Den geografiske egenskab ved kapitalen står således som en skillelinje i den besiddende klasse, der skærer på tværs af den funktionelle skillelinje.¹⁰

Vi står altså med et analytisk begreb om klassen af kapitalejere, som indebærer to analytiske distinktioner: På den ene side eksisterer der et funktionelt skel mellem finansiell og produktiv kapital. På den anden side et geografisk skel mellem transnational og nationalt

orienteret kapital. Hvad er forholdet mellem disse skillelinjer? Jeg vil argumentere for at de, snarere end at være modsætninger, under specifikke historiske betingelser kan siges at være komplementære. De muliggør nye alliancer mellem fraktioner af kapital om en samlet interesseartikulation, der kan gøres almen både i klassen selv, men også på et samfundsmæssigt niveau.

Kapitalistklassen og kampen om politisk hegemoni

Kapitalistklassen kan imidlertid kun udøve sin dominans, hvis der eksisterer en politisk opbakning til den fortsatte udbytning. Der må altså skabes samtykke fra underordnede grupper til kapitalismens fortsatte virke. Der ligger heri en ustabil modsigelse. På den ene side må kapitalisterne udbytte arbejdskraften for at opnå profit. På den anden side skal den medvirke til at skabe en eller anden for politisk samtykke omkring den bestående organisering af samfundet. Den herskende klasse må på en og samme tid undertrykke og lede. Ny-gramscianismen betegner denne form for politisk styre *hegemoni*.¹¹ Hegemoni kan kort defineres som et modsigelsesfyldt dominansforhold, hvori én eller flere grupper hersker dominerer andre grupper gennem et (moralsk) lederskab over de dominerede. Et sådan politisk lederskab indebærer således ikke blot tvang, men også konsensus om bestemte forhold.

Etablering af hegemoni hviler på dannelsen af en *historisk blok*, der med Gert Sørensen (2008:13) ord kan betegnes som

... en midlertidig tilstand af ustabil ligevægt mellem forskellige interesser ... [og] artikulerer en bestemt magtkonstellation af hegemoni- og herredømmestrategier, hvis mål er – ved brug af hhv. konsensus og tvang – at sikre bestemte interesser fremme på andres bekostning ...

Den historiske blok består således i en sammenslutning af ellers antagonistiske sociale klasser, hvis interesser i historiske perioder forenes i én samlende hegemonisk diskurs,

der giver staten og dens regulering sit sociale indhold (Bieler 2006:36-37).¹² Ideologi spiller her en nøglerolle i skabelsen af den historiske blok. Ideologi tjener til at forene ellers antagonistiske interesser i én samlet diskurs eller artikulation, der overskrider (eller er bredere end) den enkelte deltagende gruppes eller klasses interesser. Den hegemoniske diskurs bygger på kapitalistklassens "omfattende begreb om samfundsmæssig kontrol" (Sørensen 1993:68), der kan betegnes som "den ideologiske ramme, der i en given epoke giver sammenhængskraft til klassebevidstheden hos kapitalistklassen og på højdepunktet af sin omfavne sætter grænserne for mulige/tænkkelige alternativer for samfundet som helhed" (Pijl 2006:18). Hermed menes altså et strategisk begreb om, hvorledes ikke blot den politiske økonomi, men hele samfundet kan indrettes for at fremme den dominerende klasses interesser. 'Kontrolbegrebet' tjener i første omgang til at forene kapitalistklassen i én samlet interesseartikulation og derefter som grundlag for etableringen af hegemoni gennem at indoptage elementer af underordnede klasses ideologi. På den måde inddrages underordnede sociale grupper i hegemoniet, men tildeles en marginal position ift. den historiske bloks kerne, kapitalistklassen eller fraktioner heraf, hvis interesser dominerer diskursen. Ofte benyttes begrebet *historisk kompromis* om etableringen af den hegemoniske diskurs, der danner det efterfølgende referencepunkt for den historiske blok (Ryner 2007:8). Hegemoniet kan således betragtes som det politiske styre, der 'almengør' den dominerende samfundsklasses interesser gennem etablering af en hegemonisk diskurs, hvori elementer af underordnede klasses ideologi indoptages, men tildeles en marginal rolle.

Hegemoni er således et dynamisk begreb, der tillader os at se, hvorledes statens regulering og økonomiske governance bestemmes af magtforholdet mellem de sociale klasser. Hegemoniets sociale indhold bestemmes m.a.o. af klassekampen. Klassekampen udgøres på sin side af både forholdet mellem klasserne og mellem kapitalfraktionerne. Sidstnævnte spil-

ler en vigtig rolle i artikulationen af den besiddende klasses interesse(r), dvs. kontrolbegrebet. Artikulationen af klasses interesser afhænger af det indbyrdes styrkeforhold mellem fraktionerne, der bestemmes af tre faktorer: (i) faser af kapitalistisk udvikling, (ii) graden af transnationalisering og (iii) den organisatoriske styrke. Lad os uddybe den påstand.

For det første udvikler kapitalismen sig i faser. Ofte har dette antaget form af cykler eller bølger af vækst, efterfulgt af perioder med stagnation og krise (Went 2000; Mandel 1980; Arrighi 1994). Lidt fortegnet kan man sige, at opturene domineres af den industrielle kapital, da akkumulation og produktivitetsvækst er mulig. Heroverfor øges den finansielle kapital materielle grundlag under recessive faser, fordi krisen øger behovet for kredit (Arrighi 1994: kap. 2; Itoh & Lapavistas 1999). Den fase af kapitalistisk udvikling, der har fundet sted siden 1980 har netop været karakteriseret ved udbredelsen af finansielle relationer – og som noget nyt også til finansiering af arbejderklassens forbrug (Gowan 2009; Foster 2006). Med andre ord er det genkomsten af den finansielle kapital – eller i hvert fald betingelserne for den (Duménil & Lévy 2004; Foster 2006; Panitch & Gindin 2008). Imidlertid må erkendelsen af at den finansielle kapital udbredes ikke forveksles med en ny-keynesiansk "finansfetichisme", der hævder at den finansielle kapital driver rovdrift på den – underforstået sunde eller 'gode' – produktive kapital. Dette er et ofte hørt argument i debatten om 'finansialisering' (se fx Epstein red. 2005; i dansk sammenhæng tydeligt illustreret ved Nyrup Rasmussen 2007). Finanssektorens rolle er funktionel og kan ikke overskride de grænser, som sættes af merværdiproduktionen (Husson 2008; Blackburn 2006).¹³ For det andet afhænger styrken hos fraktionerne af graden af transnationalisering. Jo mere transnationaliseret økonomien er, jo mere vil fraktionernes strategiske verdenssyn og praksis præges i retning af 'økonomisk liberalisme' – jf. argumentet ovenfor. Med andre ord: transnationalisering af økonomien indvirker på artikulationen af kapitalistklassens interesser i

retning af den finansielle kapital. For det tredje er organisation en nøglefaktor. Der er flere forskellige måder, hvorpå kapitalistklassen kan organisere sig for at få magt over udviklingen af den politiske økonomi. En måde er krydsejerskab, hvor virksomheder ejer andele af hinanden. Herved opstår en koalition mellem formelt set uafhængige virksomheder, der kan planlægge og indvirke på den økonomiske udvikling. Et lidt specielt eksempel på denne organisationsform er Danmarks største transnationale selskab, A.P. Møller gruppen (Finansministeriet 1998:69). En anden form for organisering er det såkaldte 'interlocking directorship', hvor virksomheder placerer strategisk udvalgte repræsentanter fra andre virksomheder i bestyrelser. Herved er sikret en strategisk alliance.¹⁴

De tre ovennævnte faktorer bestemmer fraktionernes relative styrkeforhold. Det er mit argument, at der siden 1970'erne er foregået en forskydning af magt internt i kapitalistklassen over mod en alliance bestående af den transnationale produktive og transnationale finansielle kapital. Alliancen baserer sig på en strategisk komplementaritet, hvor den transnationale finansielle kapital supplerer den transnationale produktive kapital i ekspansionen på internationale markeder. Den strategiske alliance mellem produktiv og finansiell kapital er særdeles velkendt i udlandet, bl.a. Sverige, hvor Wallenberg familien gennem et finansielt holdingselskab med aktiemajoritet i en af de fire store kommercielle banker Enskilda Skandinaviska Bank øver bestemmende indflydelse på mange af Sveriges største produktionsvirksomheder. Et dansk eksempel på denne udvikling findes ligeledes i A.P. Møller gruppen, der gennem ejerskab i Danske Bank – Nordens andenstørste finansielle koncern – har en vigtig kilde til både kapital og indtjening på finansielle investeringer.

Baggrunden for alliancen mellem transnational finansiell og produktiv kapital skal findes i den nuværende fase af kapitalistisk udvikling. Idet mulighederne for kapitalakkumulering udtømmes mod slutningen af 1960'erne og starten af 1970'erne, for hvilket den strukturel-

le krise var udtryk, intensiveredes konkurrencen på produktmarkederne. Den dominerende form for konkurrence blev ekspansion af markedsandele og en bølge af fusioner og opkøb slog igennem i 1980'erne. Tendensen til at ekspandere gennem opkøb og overtagelse af andre produktionsvirksomheder, der ikke optimerer deres kapitalanvendelse, spiller en vigtig strategisk rolle og her fungerer den finansielle sektor som formidler af kapital. Hermed indgår den finansielle kapital som et vigtigt led i intensiveringen af konkurrencen (Aglietta & Rebérioux 2005). Husson (2008:5) hævder ligeledes, at

... finanssektorens hovedfunktion er at nedbryde, så meget som den kan, begrænsningen af områder for valorisering: den bidrager på denne måde til konstitueringen af et globalt marked. ... Finanssektorens funktion er her at forstærke konkurrencens lovmæssigheder ved at gøre afsætningen af kapital flydende. For at parafrasere hvad Marx sagde om arbejdet, så kan man argumentere for at den globale finansielle kapital udgør en proces af konkret abstraktion, der underlægger hver enkelt kapital værdiloven, hvis gyldighedsområde er stadig øget. Det fremmeste karaktertræk ved den moderne kapitalisme består derfor ikke i en modsætning mellem en finansiell kapital og en industriel kapital, men i en hyperkonkurrence mellem kapitaler, som leder til 'finansialisering'¹⁵

Duménil & Lévy (2005:21) peger på samme alliance mellem kapitalfraktionerne, når de revitaliserer Rudolf Hilferdings (1910) begreb, 'finanskapitalen', til at beskrive den nuværende kapitalismes magtcentrum i "forholdet mellem 'ikke-finansielle' multinationale selskaber og internationale finansielle holdingselskaber"¹⁶. Finanskapitalen kan således defineres som gruppen af den mest transnationaliserede produktive og finansielle kapital, der gennem en strategisk alliance kontrollerer den mest betydningsfulde kapital – og privilegeres heraf. Begrebet betegner således en gruppe af kapitalister der karakteriseres ved en bestemt funktionel og geografisk egenskab, som på

Påskestrejkerne i 1985 var en omfattende styrkeprøve mellem kapital og arbejdere. Demonstration foran Christiansborg. (Foto: Arbejdermuseet og ABA, Foto: Poul Hansen)

den ene side er affødt af, og på den anden side indvirker på den nuværende fase af kapitalistisk udvikling. Alliancen på tværs af kapitalfraktioner er et resultat af en strategi for at kunne klare sig i den globale konkurrence, der er øget betydeligt grundet stagnationen i kapitalistisk vækst efter 1970ernes strukturelle krise og liberaliseringen af finansielle markeder.

Nyliberalismen og det politiske hegemoni

Hvordan skal vi forstå fremvæksten af nyliberalismen som dominerende politisk ideologi i de vestlige stater siden 1980 i lyset af ovenstående indsigter? Vi kan med Duménil & Lévy (2004:1-2) svare, at

nyliberalismen er det ideologiske udtryk for ønsket hos en klasse af kapitalejere og de institutioner i hvilke deres magt er koncentreret, hvilken vi kalder finanskapitalen, om at genskabe – i en kontekst af nedgang i folkelige kampe – klassens magt og privilegier, der var blevet reduceret siden Den Store Depression og 2. verdenskrig.¹⁷

Nyliberalismen skal altså ses som det ideologiske udtryk for en forening af de to kapitalfraktioner siden slutningen af 1970erne. Nyliberalismen som hegemonisk projekt betegner således artikulationen af finanskapitalens interesser – ikke blot som den kapitalistiske klasses interesser, men som en almengjort samfundsinteresse. Imidlertid må man træde varsomt når man forbinder en stiliseret ideologi med en konkret klasses konkrete praksis. Det er nødvendigt at forstå at den nyliberale ideologi og praksis står i et svært og ofte modsigelsesfuldt forhold til hinanden. På det abstrakte plan udtrykker nyliberalismen den finansielle kapitalens strategiske verdensbillede, hvis kerneelementer består af deregulering, privatisering og inflationsbekæmpelse. Hertil kommer ønsket om en indskrænket stat, der blander sig så lidt som muligt i økonomiske og sociale anliggender, og en betoning af de

frie markeds kræfter som det altoverskyggende mest effektive fordelingsprincip. Heroverfor står den konkrete praksis hos nyliberale regeringer overalt i den vestlige verden, der har brugt og forstærket statens magtbeføjelser for at gennemføre nyliberale reformer, fordi kollektive ordninger – især arbejderbevægelsens kollektive organisationsformer – har stået i vejen for den “rene” markeds mekanisme. Skabelsen af markeder har ofte været umulig uden fortsat statslig indblanding, og skabelsen af økonomisk “ligevægt” på arbejdsmarkedet har ofte involveret hårde konfrontationer mellem statsmagten og arbejderklassen (Harvey 2005).¹⁸

Nyliberalismen som politisk praksis skal altså ikke ses som et forsøg på at realisere en utopisk drøm om en fuldstændig liberal kapitalisme. I stedet må nyliberalismen ses som et politisk projekt, der står i et organisk forhold til de bagvedliggende sociale kræfters strategiske mål – nemlig almengørelsen af finanskapitalens interesser på samfundsniveau. Med andre ord artikuleres nyliberalismen politisk som et projekt for at (re)etablere finanskapitalens magt og privilegier. Nyliberalismen som hegemonisk projekt hviler således på et omfattende kontrolbegreb om samfundets indretning til gavn for finanskapitalen. Det historiske kompromis, gennem hvilket det nyliberale projekt har indoptaget ideologiske elementer af underordnede klasser, har haft omdrejningspunkt omkring den såkaldte “velstandseffekten” (eng. *‘wealth effect’*) (Raviv 2007:116; Gowan 2009). Denne effekt består i at arbejderklassens interesser fremstilles som tilgodeset, når den nyliberale regulering fremprovokerer inflation på aktivmarkeder – fx på aktiemarkedet i slut-1990erne, boligboblen i 2000’erne etc. – hvorved arbejderklassen enten gennem pensionsopsparinger eller ejerboliger får eller hypotetisk set kan få andel i den spekulationsskabte rigdomsstigning. At arbejderklassen i virkeligheden bliver endnu mere forgældet, når boblerne uundgåeligt brister, er efterhånden veldokumenteret (Foster 2006; Nationalbanken 2009).

3 – Finanskapitalen og det nyliberale hegemoni i Danmark siden 1980

I det følgende går vi over til at se på den historiske udvikling af nyliberalismen som hegemonisk projekt i Danmark. Jeg argumenterer, gennem en empirisk analyse af udviklingen i økonomisk politik – og allianceerne bag – for, at det nyliberale hegemoni i Danmark har sine rødder i dannelsen af en historisk blok, i hvilken ‘finanskapitalen’ er dominerende klasse. Hegemoniet har på sin side institutionaliseret et omfattende kontrolbegreb, der har medført en drastisk og ensidig overførsel af indkomst fra flertallet af den danske befolkning til netop finanskapitalen ved (a) at øge mulighederne for relativ merværdi udbytning, samt (b) fremme af vilkårene for finansielle overførsler til kapitalejere.

Den første artikulation af det nyliberale projekt

I begyndelsen af 1980erne dominerede det socialdemokratiske hegemoni stadig politisk i Danmark. Imidlertid var den socialdemokratiske krisepolitik, der førtes under den strukturelle krise op gennem 1970erne, hverken populær eller effektiv. Tværtimod havde den en række kontra-funktionelle effekter og forstærkede krisen. Især gjorde ‘den aktive devalueringspolitik’ 1979-1982, der havde som mål at øge Danmarks konkurrenceevne, sit til at øge inflationen, renten og udlandsgælden.¹⁹ Samtidig begyndte de ‘grå kredit markeder’ at gøre kreditreguleringen mindre effektiv. I et forsøg på at tøjle tilførslen af kredit deregulerede den socialdemokratiske regering kvantitative restriktioner på bankernes udlån (‘Udlånsloftet’) og fra 1981 gradvist afviklede begrænsninger på bankernes indlånsrente (‘indlånsrenteaftalen’).²⁰

Forudsætningen for succesen af devalueringspolitikken bestod ikke mindst i at føre en utrolig streng indkomstpøolitik, hvilket i praksis betød at fagbevægelsens top skulle presses til at holde styr på tropperne og acceptere lavere lønstigninger (Frandsen 1980:379). Det

var dog ikke lykkedes og der blev grebet ind i overenskomstforhandlingerne i 1975 og 1979. Imidlertid havde arbejderbevægelsen oplevet en stigende radikaliserings op gennem 1970erne, hvor en offensiv strejkebevægelse havde formået at tilkæmpe sig højere lønninger og bedre arbejdsvilkår. En del af bevægelsens resultater var den solidariske lønpolitik, hvilket resulterede i en kraftig reduktion af lønsprekningen på det danske arbejdsmarked i perioden 1970-1982. Strejkebevægelsens styrke kan imidlertid bedst aflæses af den kraftige stigning i lønandelen af nationalindkomsten, der fandt sted op gennem 1970erne – jf. figur 1. Denne stigning kan direkte oversættes som en indikator på en faldende merværdiudbytning af arbejdskraften. Den samfundsgennemsnitlige profitrate²¹ faldt kraftigt fra 1973 og nåede i 1981 sit foreløbige lavpunkt, jf. figur 4. Det var således en modløs socialdemokratisk regering, der trådte tilbage i 1982 og efterlod regeringsmagten i et vakuum (Christiansen 1994:94).

Fra højre kom en konservativ regering, der midt i “den generelle fornemmelse af katastrofe” stod klar til at give en nyliberal chokterapi til det danske samfund (Mjøset 2004:9). Dette var den første artikulation af det vordende nyliberale hegemoni i Danmark. Regeringen annoncerede omgående en indefrysning af lønnen, annullerede dyrtidsreguleringen, skar ned på arbejdsløshedsunderstøttelsen og påbegyndte et omfattende deregulerings- og privatiseringsprogram. Af måske større betydning var regeringens omgående omlægning af pengepolitikken fra flydende til fast valutakursregime. Det var første led i skiftet af pengepolitik fra fuld beskæftigelse til inflationsbekæmpelse. Overgangen til det stabile valutakursregime må betragtes som et forsøg på at øge ‘non-korrespondancen’ mellem regulering af kapital og akkumulationen i Danmark, eftersom renten blev gjort afhængig af finansielle markeders ‘tillid’ til kronen. Med andre ord var det et bevidst forsøg på at lægge styringen af den politiske økonomi uden for politisk rækkevidde – dvs. at underminere forhandlingstraditionen som medie-

rende element i klassesamarbejdet. Jørgensen (2002:101) rammer sømmet på hovedet med sin formulering, at "den borgerlige regerings politikker fra 1982-1993 var mest af alt 'politik med markedet', og især med de finansielle markeder".²²

Effekterne af forandringerne i det monetære regime udeblev ikke. Realinflationen begyndte at falde fra slutningen af den socialdemokratiske regeringsperiode, men realrenten fulgte ikke med. Det førte til et konstant højt realrenteniveau. E.H. Pedersen beskriver det således, at i "1980'erne efter omlægningen af den økonomiske politik i 1982 med en erklæret fastkurspolitik stabiliserede realrenten sig omkring 7 pct., hvilket var et historisk højt niveau også internationalt set" (E.H. Pedersen 2001:76). Stigningen i renten for at tiltrække finansielle investorer til den danske valuta betød, at store summer blev flyttet fra låntagere til långivere. Omkostningerne ved strategien blev båret af de der havde taget lån til at finansiere forbrug og investeringer, dvs. forbrugere og ineffektiv produktiv kapital. Men hvem favoriserede rentepolitikken? I en usædvanlig udmelding fra det ellers 'objektive' Økonomiske Råd (DØR 1986:72) lød svaret, at "det meget høje realrenteniveau [har] givet store indkomststigninger for mange 'passive kapitalister', herunder også den store gruppe af fremtidige pensionister, der havde pensionsopsparring i sidste halvdel af 1970'erne". Valutakursregimet var altså med til at eksponere den danske økonomi overfor det internationale akkumulationsregime og internalisere konkurrencen om kapital, som foregik på de internationale finansmarkeder. Denne udvikling favoriserede i første omgang "finansielle kapitalister", men som vi skal se senere også danske transnationale selskaber. Forandringen inden for de finansielle markeder var dog mere vidtrækkende end blot det faste valutakursregime og forbindelsen mellem staten og den transnationale finansielle kapital blev herigenem tydeliggjort.

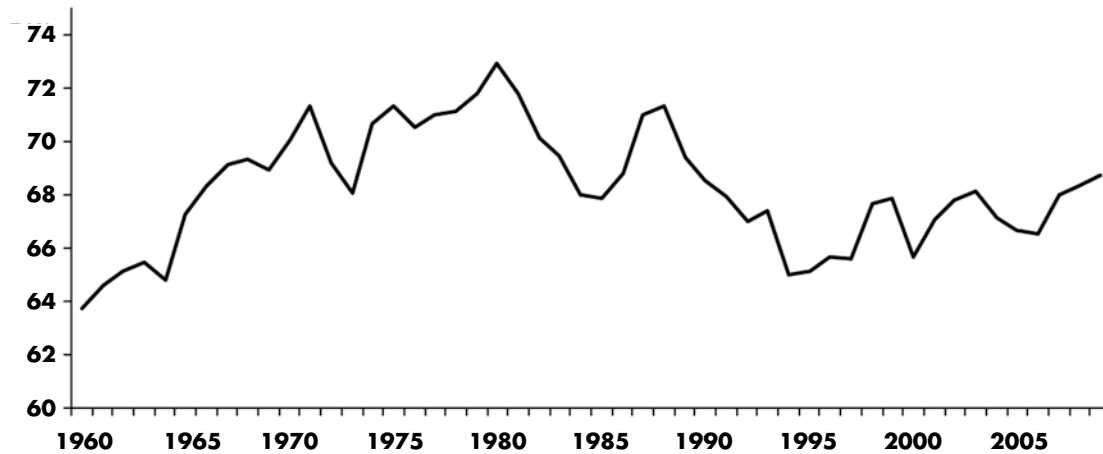
Imidlertid er det vigtigt at slå fast, at der i starten af den borgerlige regeringsperiode ikke var tale om at hegemoniet var fuldstændigt.

Schlüter-regeringens 'omfattende kontrolgreb' kunne i de tidlige 1980'ere *ikke* forene kapitalistklassen i én strategisk vision endsige interesseartikulation. Det bliver klart, når man analyserer optakten til den finansielle deregulering. Regeringen var fra begyndelsen, opsat på en konfrontation med arbejderbevægelsen. Man ville simpelthen deregulere arbejdsmarkedet og dertil måtte man knægte arbejderbevægelsens indflydelse. Regeringen forsøgte en alliance med Dansk Arbejdsgiverforening (DA) i en dereguleringskampagne, der angik arbejdsmarkedet. Men DA's ledelse takkede nej. Man ville fastholde det nuværende klassesamarbejde, og satse at opnå lavere lønudvikling gennem forhandlingerne (JG Christensen 1991:120-123). Baggrunden skal findes i overenskomsterne i 1981 og igen i 1983, der var forhandlet hjem uden indgreb. Disse aftaler gav stort set intet til lønmodtagerne. De strenge lønaftaler havde ikke mindst ført til et pludseligt og meget kraftigt skifte i fordelingsforholdet mellem kapital og arbejde. Det Økonomiske Råd bemærkede allerede i 1984, at "lønkvoten for den private sektor i 1983 [er] faldet tilbage på niveauet fra første halvdel af 60'erne." (DØR 1984:62).

Figur 1 viser, at der fra 1981 skete en kraftig stigning i udbytningsgraden i dansk kapitalisme. Stigningen i udbytningsgraden, også kaldet merværdiraten, blev som vi skal se senere det afgørende moment i rehabiliteringen af profittaten hos den danske kapital, der ligeledes begyndte fra 1981 – se figur 3-4. Vejen til rehabilitering var dog ikke umiddelbar, og gik gennem ikke blot åben konfrontation med arbejderbevægelsen, men også gennem et internt magtopgør i DA, hvor den transnationale produktive kapital vandt magten. Det vender vi tilbage til i næste afsnit.

Imidlertid lukkede den kompromissøgende stil hos DA i begyndelsen af 1980'erne i første omgang muligheden for en deregulering af arbejdsmarkedet og lønmodtagernes rettigheder og indflydelse. Det eneste område hvor der var mulighed for at gennemføre dereguleringskampagnen var på de finansielle markeder. Her skete der under den borgerlige rege-

Figur 1. Lønkvoten i Danmark, justeret for selvstændiges indkomst, 1960-2007.

Anm.: Lønkvoten i Danmark er målt for hele økonomien og justeret for selvstændiges lønindkomst.

Kilde: Det Europæiske Råds AMECO Database.

ring en fuldstændig deregulering af den “finansielle repression” (Forssbæk & Oxelheim 2007:122), der i efterkrigstiden havde grundlagt betingelserne for keynesiansk efterspørgselsregulering (se Hadberg 2008, for en detaljeret gennemgang af finansiel deregulering i Danmark). De centrale aktører i processen var regeringen, Nationalbanken og de store kommercielle banker, som i tætte forhandlinger stod bag udformningen af reformerne. De store kommercielle banker havde interesse i mindst to af de største reformer: valuta- og kreditrestriktioner. Nationalbankens og de store kommercielle bankers interesser var sammenfaldende på disse to områder. Hvor Nationalbanken så dereguleringen af kredittilførslen som en måde at afpolitiserer området, så de kommercielle banker dereguleringen som en mulighed for at ekspandere på bekostning af de lokale banker, sparekasser og andelsbanker. På samme måde havde de store kommercielle banker interesser i deregulering af valutarestriktionerne eftersom de stod til at vinde mest herfra (Jensen 1989:179).

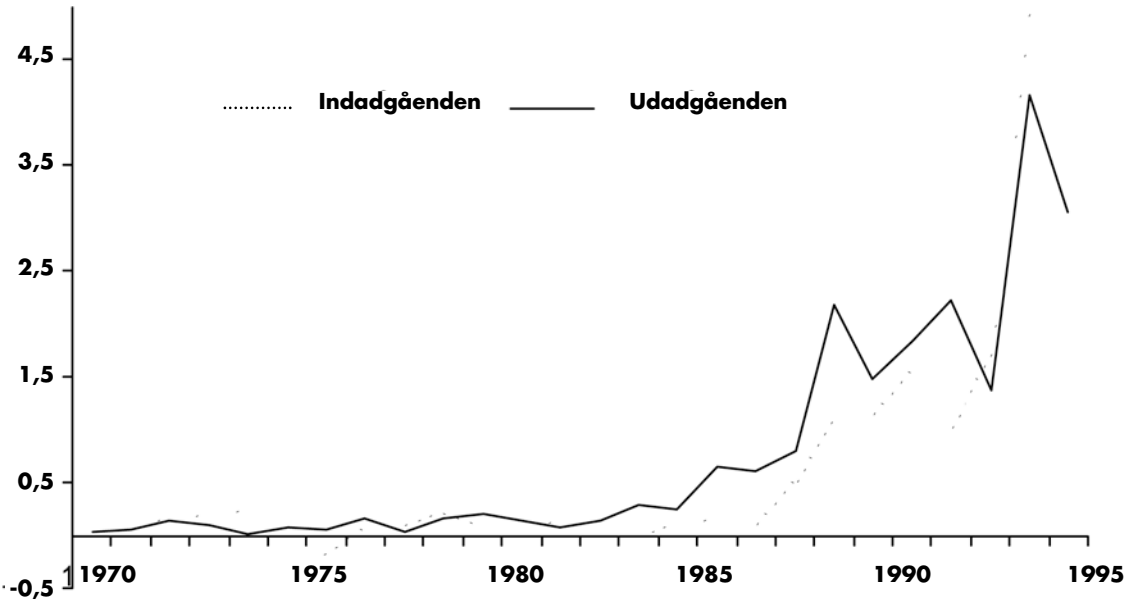
Den første artikulation af det nyliberale hegemoniske projekt i Danmark bestod altså først og fremmest i en alliance med den transnationale finansielle kapital. Det var først efter 1985, hvor arbejderbevægelsen fra neden truede den borgerlige regerings projekt, at den transnationale produktive kapital begyndte at optræde som hegemonisk aktør og forene de organiserede arbejdsgivere under ét i en alliance for en radikal forandring af det danske velfærdssamfund. I det følgende ser vi hvordan denne proces udspillede sig.

Den transnationale kapitalens magtovertagelse i Dansk Arbejdsgiverforening

For at forstå hvorfor den konservative regerings planer om en radikal modoffensiv mod arbejderbevægelsen ikke formåede at forene kapitalen i én samlet interesseartikulation, må vi forstå den kapitalistiske klasses historiske og materielle rødder i Danmark. Baggrunden for den tilbageholdende rolle hos Dansk Ar-

Figur 2. Årlig vækst i direkte udenlandske investeringer (strømme) til/fra Danmark 1970-1995.

Mio. US dollars

Anm. Direkte Udenlandske Investeringer, er grænseoverskridende investeringer, der køber 10 pct. eller mere af en udenlandsk virksomhed.

Kilde: UNCTAD (2008).

bejdsgiverforening i starten af 1980erne skal således ikke blot findes i classesamarbejds små succeser i starten af 1980erne, men i stedet i den konfiguration af kapitalfraktioner og deres indbyrdes magtforhold, der prægede arbejdsgiverforeningen frem til 1985. Med andre ord må vi forstå dialektikken mellem artikulationen af det nyliberale projekt og transnationaliseringen af den danske akkumulationsstruktur.

Danmark har historisk været præget af mange små og mellemstore produktive virksomheder (SME'er). Men det overskygger ofte det faktum, at Danmark er præget af en række transnationale selskaber, der hvad kapitalkoncentration, antal arbejdspladser og indtjening angår, er langt med ift. de internatio-

nale markeder (Frandsen 1980). Forskellen i kapitalernes størrelse har med Christiansens (1994:85) ord affødt en "meget heterogen kapitalstruktur med en stærkt differentieret artikulation af erhvervsinteresser".²³ Det afspejledes i den traditionelt stærke position hos arbejdsgivernes hovedorganisation, Dansk Arbejdsgiverforening. Imidlertid skete der gennem 1980erne en transnationalisering af den danske økonomi – kickstartet af den finansielle deregulering. Selvom den danske økonomi historisk havde en høj grad af international samhandel, målt på en høj eksportandel af BNP, så skete der et skifte i denne periode. Det kan aflæses af historiske bevægelser i de såkaldte direkte udenlandske investeringer. Figur 2 viser, hvordan danske virksomheder

kraftigt øgede deres udgående nyinvesteringer gennem 1980erne.

Den øgede transnationalisering af den danske økonomi betød, at den produktive kapital i Danmark øgede sin extra-territoriale magt. Afhængigheden af den danske arbejdsstyrke mindskedes i takt med at efterspørgslen efter arbejdskraft i Danmark skiftede karakter. Gennemslaget af industriel masseproduktion, som for alvor slog igennem i Danmark efter anden verdenskrig, indebar en efterspørgsel på en stabil arbejdsstyrke bestående af ufaglært og faglært arbejdskraft. Imidlertid ændrede den transnationale kapital arbejdskræfterspørgsel struktur efter transnationaliseringen (Due & Madsen 2000:11) – i overensstemmelse med kravene til 'flexible accumulation' (Harvey 2005). Nu efterspurgte virksomhederne en mindre kerne af højt kvalificerede arbejdere, og en stor gruppe ufaglært arbejdskraft, der var fleksibel på løn og arbejdsvilkår (Ryner 1999). Denne efterspørgselsstruktur stod i modsætning til den måde, som forhandlingsmodellen på det danske arbejdsmarked fungerede. Den solidariske lønpolitik betød, at de traditionelt høje lønninger i eksportsektorerne, som var præget af minimallønssystemer, blev overført til normallønsområderne i den nationalt orienterede industri.²⁴ Det betød groft sagt, at alle arbejdere fik del i produktivitetstigningerne i eksportindustrien. Men for den transnationale kapital udgjorde dette system også en ufleksibel komponent i løndannelsen. Derfor var den sociale kontrakt, hvorpå classesamarbejdet hvilede, ikke længere gavnlig for den transnationale produktive kapital i Danmark (Due & Madsen 2000:11). Det var imidlertid ikke før efter de såkaldte 'Påkestrejker' i 1985 at den transnationale fraktion af den produktive kapital i Danmark begyndte at indgå i en åben politisk magtkamp om kapitalistklassens samlede interesseartikulation. Den magtkamp indebar et opgør med den hidtidige kompromissøgende linje i DA.

Men hvad var det Påkestrejkerne 1985 rykkede på i den politiske bevidsthed hos kapitalistklassen? For at svare på det må vi først forstå hvad Påkestrejkerne egentlig handlede

om. Påkestrejkerne kan kort betegnes som artikulationen af en modoffensiv – om end fragmenteret – mod det nyliberale hegemoniske projekt i Danmark. Den var kulminationen på en strejkebølge, der siden 1969 havde vokset i omfang og politisk bevidsthed. De to magre overenskomster i 1981 og 1983 havde skabt et stort forventningspres på fagforeningsledelserne fra flertallet af lønarbejderne om en kraftig reduktion i arbejdstiden med fuld lønkompenstation ved overenskomstforhandlingerne i 1985 (Interview 1). Imidlertid stod dette ikke på arbejdsgivernes dagsorden og forhandlingerne brød sammen. I den første uge af konflikten brød Schlüter-regeringen ind med et forslag, der lignede et oprøvet mæglingsforslag mellem Dansk Metal og Jernets Arbejdsgivere (Interview 1). Dette indgreb udløste en bølge af ulovlige strejker, der udviklede sig til en reel protestbevægelse, som forlangte Schlüter-regeringens afgang. Imidlertid endte protesterne i et nederlag. Bevægelsen døde ud ikke mindst pga. store interne modsætninger (Vad 1995:Kap.7). Det skelsættende ved strejke- og protestbevægelsen, der involverede mellem 700.000 og 900.000 lønarbejdere, var, at den for første gang siden anden verdenskrig var uden for fagtoppens kontrol. Dette viste overfor de fleste arbejdsgivere, at det eksisterende classesamarbejde ikke længere gavnede arbejdsgivernes interesser, fordi fagbevægelsens ledere ikke kunne skabe tilbageholdenhed i egne rækker. Med andre ord skabte Påkestrejkerne et politisk rum for den transnationale produktive kapital til at arbejde for et brud med det sociale kompromis med arbejderbevægelsen. Det politiske vindue brugte den transnationale produktive kapital til at lancere en offensiv internt i arbejdsgiverforeningen.

Politisk manifesterede offensiven sig som et oprør fra Jernets Arbejdsgivere. Som medlemsorganisation for arbejdsgiverne i den eksportorienterede jern- og stålindustri, repræsenterede Jernets Arbejdsgivere den mest transnationaliserede fraktion af produktiv kapital i Danmark. De stod på daværende tidspunkt for omkring 45 pct. af lønsummen og havde således ikke formel magt i DA. Oprøret

udspillede sig i første omgang i den såkaldte 'sommerkrise' i DA i foråret/sommeren 1986, der for fuld offentlighed udstillede fronterne i kapitalens indre magtkamp. Den konkrete anledning var, at LO og DA havde indgået en underhåndsaftale om en gentagelse af centrale overenskomstforhandlinger i 1987. Men Jernets Arbejdsgivere afviste fuldstændig centrale forhandlinger og truede de facto med at sætte sig ud over DA-ledelsens ordrer. Jernets Arbejdsgivere ønskede et brud med det eksisterende system og så en decentralisering af forhandlingssystemet som vejen frem (Politiken 24.9.86, 26.9.86, 16.11.86). Udfaldet af konflikten blev et nederlag til DA's ledelse, hvormed magtforskydningen internt i arbejdsgiverorganisationen var fuldbordet (se også Due & Madsen 2003:129).

Jernets Arbejdsgivere fulgte opgøret i sommerkrisen op med en aggressiv fusionsbølge, der havde et dobbelt strategisk mål: For det første at opnå formel kontrol med arbejdsgiverforeningen og bruge organisationen som platform for at artikulere en samlet kapitalistklasses interesser. For det andet var det målet at bruge platformen til at etablere et minimallønsystem, der dækkede større områder af arbejdsmarkedet for at sikre (i) en uniform lav lønudvikling mellem forskellige brancher og sektorer, og (ii) en decentralisering af lønsystemet ved som medlemsorganisation at dominere forhandlingerne i 1987. Lad os gå denne strategi og dens konsekvenser igennem. I 1989 fusionerede Jernet med Industrifagene og skiftede navn til Industriens Arbejdsgivere, hvorved organisationen dækkede omkring 48 pct. af lønsummen. I 1991 fusionerede organisationen med Industrirådet nogle mindre medlemsorganisationer og skiftede navn til Dansk Industri (DI). Hermed udgjorde DI nu majoriteten af lønsummen på 52 pct. og havde dermed det formelle stemmeflertal i DA's bestyrelse (Due & Madsen 2003:198). DI var nu i kontrol med DA's politikudvikling – eller som den tidligere chefforhandler for LO, Henrik Bjerre-Nielsen, udtrykte det: "DA blev sat under administration af DI" (Interview 2). Sindbilledet på magtovertagelsen var Hans Skov

Christensens udskiftning af jobbet som direktør i DA med jobbet som direktør i DI. Det andet erklærede mål med fusionsprocessen var, at udbrede minimallønssystemet til større dele af arbejdsmarkedet for at øge lønflexibiliteten (Due & Madsen 2003:198) – i overensstemmelse med den nye form af arbejdskrafterspørgsel. Hvis man ser på udviklingen af lønsystemer og deres dækningsgrad på den del af det danske arbejdsmarked, der er dækket af LO og DA, bliver det tydeligt, hvilke konsekvenser (i) fusionsbølgen, og (ii) decentralisering af overenskomstsyste- met havde.

I tabel 1 er angivet udviklingen af lønsystemer på DA-LO området. To bevægelser fremgår: først en tendens fra slutningen af 1980erne til midten af 1990erne, der indebærer et skifte fra normalløns- til minimallønssystemer; for det andet en tendens fra midt-1990erne til midt-2000erne, der indebærer et skifte fra minimallønssystem til ingen lønsats overhovedet. Processen har med andre ord medført en kraftig lønflexibilisering af arbejdskraften, idet lønnen nu tager udgangspunkt i arbejdsgivernes behov decentralt og med større vægt på lokale forhandlinger. Hermed er grundlaget for efterkrigstidens klassesamarbejde også succesfuldt blevet opløst, da der ikke eksisterer nogen overordnet institutionaliseret form for aftale omkring det nationale fordelingsforhold mellem arbejde og kapital om fordelingen af (den relative) merværdi. Det kan derfor heller ikke komme som nogen overraskelse at lønspredning i Danmark er steget markant siden 1990 (T.M. Andersen 2003:85). Den transnationale produktive kapital efterspørgsel på arbejdskraft har således været styrende princip for løndannelsen på det danske arbejdsmarked siden slutningen af 1980erne.

Fælleserklæringen af 1987 og reartikulationen af det nyliberale hegemoni

Den transnationale kapital oprør og decentraliseringen førte dog ikke umiddelbart til nogen ny orden. Snarere blev overenskomstfor-

Tabel 1. Lønssystemernes dækningsgrad på DA-LO området (procent), 1989-2007.

	1989	1991	1993	1995	1997	2000	2004	2007
Normalløn	34	19	16	16	16	15	16	16
Mindstebetaling *	32	37	80	73	67	65	62	62
Minimalløn	30	40						
Uden lønsats	4	4	4	11	17	20	22	22
I alt	100	100	100	100	100	100	100	100

Anm.: Baseret på overenskomster for knap 90 pct. af de beskæftigede på DA/LO-området.

* Fra 1993 er mindstebetalings- og minimallønssystemerne slået sammen i en kategori.

Kilde: DA (1998:tabel 10.5); DA (2008:5.9)

handlingerne i 1987 karakteriseret ved uorden. Jernets Arbejdsgivere og CO-Metal blev frontfag med en 4-årig aftale, som indebar en nedsættelse af arbejdstiden fra 39 til 37 timer og en pæn lønstigning oven i hatten. Målet var at skabe et forlig, som ikke kunne stemmes ned af de resterende LO-forbunds repræsentanter (Interview 2). Imidlertid blev resultatet på industriens område brugt i forhandlingerne på resten af arbejdsmarkedet og ikke mindst det offentlige fik et markant lønløft. Baggrunden for arbejdsgivernes eftergivenhed var naturligvis spøgset fra de store strejker i 1985. Arbejdsgiverne undgik konflikt, men den kraftige lønstigning skabte store problemer for den økonomiske politik.

Det var man blevet klar over i regeringen efter at både Finansministeriet og Nationalbanken havde forudsagt at lønudviklingen ville skabe et pres på kronen, og eventuelt tvinge Nationalbanken til at devaluere. Dermed ville indkomspolitikken komme i direkte modstrid med det faste valutakursregime. Det åbnede et politisk vindue i regeringen for en reartikulation af det nyliberale projekt, hvis omfattende kontrolkoncept hidtil havde indebåret en konfrontationskurs overfor arbejdsklassen og arbejderbevægelsen – dvs. en total opløsning af interessermediering med arbejderklassen. En embedsmand i Finansministeriet, Jørgen Rosted, udnyttede muligheden for at påvirke re-

geringens kurs på et krisemøde i Finansministeriet i sensommeren 1987.

Rosted var overbevist om at regeringen måtte satse på en reduktion i betalingsbalanceunderskuddet gennem reorientering af industripolitikken over mod tilpasning af eksportindustriens konkurrenceevne. To kerneelementer skulle støtte denne strategi. Først en kortsigtet subsidiering og billig eksportkredit, samt en omlægning af virksomhedernes sociale bidrag for at undgå at de kraftige lønstigninger fra 1987 skulle ramme eksporterhvervene. Dernæst en langsigtet udbudsrettet strukturpolitik, der indebar (i) skabelsen af en positiv realrente (der allerede var godt på vej, jf. ovenfor); (ii) ved at øge incitamenterne til at øge den private opsparring og (iii) sikre kraftig løntilbageholdenhed i fagbevægelsen. Den strukturpolitiske del skulle opnås gennem et kompromis med arbejderbevægelsen. Rosted (Interview 3) foreslog, at

[m]an skulle lave et indgreb, som ville blive et frygteligt kludetæppe, men som man skulle argumentere for betød 5 pct. eller 7 pct. på lønk konkurrenceevnen. Så kunne man få markedet til at tro på, at vi havde rettet op og politikken var troværdig. [...] Men det blev jo aldrig troværdigt, hvis ikke vi fik fagbevægelsen med til det. Og vi måtte også få fagbevægelsen til at love, at den ville bidrage med løntilbageholdenhed.

Dette forslag blev regeringens politik. Resultatet blev et *historisk kompromis* formuleret i "Fælleserklæring af december 1987 mellem Regeringen, DA, LO, FTF & SALA" (Regeringen 1987). Forud for kompromisset var gået dannelsen af en *historisk blok*, hvor embedsmænd i statsministeriet gennem både formelle og uformelle kontakter til fagbevægelsen var lykkedes med at forpligte LO og FTF på løntilbageholdenhed til gengæld for arbejdsmarkedspensioner.²⁵ Økonomisk set kan Fælleserklæringen betegnes som "den mest gennemgribende indkomstpøolitik i den nyere Danmarkshistorie" (Due & Madsen 2003:138). Ikke blot fik man fagbevægelsen til at bryde med det hidtidige princip om ikke at samarbejde med en borgerlig regering (uden om Socialdemokratiet), men man fik den også til at underlægge sig streng kontrol med reallønnen.

Fælleserklæringen institutionaliserede en "lønkonkurrenceevne"-diskurs, hvor hensynet til eksporterhvervenes konkurrenceevne overfor konkurrerende nationer blev målt og vejret ud fra lønudviklingen (Regeringen 1987:3-4). Hertil oprettedes det såkaldte 'statistikudvalg', hvis funktion var at forudinformere arbejdsmarkedets parter om forventningerne og rammerne for de kommende overenskomsters udfald ud fra analyser af lønudviklingen internationalt og i Danmark (Regeringen 1987:4). "Markedet" – forstået som en objektiv social mekanisme uden for politisk kontrol – blev hermed internaliseret og erstattede forhandlingstraditionen som styrende princip i interessemedieringen mellem den historiske bloks sociale klasser. Det omfattende kontrolbegreb, der lå til grund for den hegemoniske diskurs involverede ikke blot direkte kontrol med lønudviklingen, men også andre områder relateret til den transnationale kapital eksportkonkurrenceevne: (a) arbejdsmarkedsinstitutioner, (b) statsformer: nyt pensionssystem, statssubsidier og skattepolitik; (iii) prisregulering.

Fælleserklæringen må på den baggrund fortolkes som en reartikulation af det nyliberale projekt i Danmark. Den første artikulation af

det nyliberale projekt fejlede fordi (a) det omfattende kontrolbegreb ikke kunne samle kapitalistklassen i én samlet interesseartikulation og strategisk vision for omformning af det danske velfærdssamfund, og (b) det formåede ikke i tilstrækkelig grad at indoptage elementer af arbejderklassens ideologi. Først efter Påskestrejkerne 1985, der startede den interne magtkamp og gav den transnationale produktive kapital politisk opbakning blandt de andre kapitalfraktioner i arbejdsgiverforeningen, opstod et momentum i hvilket et brud med det eksisterende klassesamarbejde blev muligt. Bruddet ledte til et nyt historisk kompromis, der indebar en indoptagelse og underordning af elementer af arbejderklassens interesser gennem løftet om arbejdsmarkedspensionerne.²⁶ Fælleserklæringen af 1987 almengjorde den transnationale produktive kapital interesser på samfundsniveau gennem institutionalisering af lønkonkurrenceevne-diskursen og indretning af de andre policy-områder under hensynet til eksporterhvervene.

De fordelingsmæssige konsekvenser af det nyliberale hegemoni

I det foregående har jeg argumenteret for, at der i 1980'erne skete en forandring i magtstrukturerne i dansk kapitalisme. Jeg har argumenteret for, at den transnationale finansielle og produktive kapital i Danmark indgik som dominerende klasser i dannelsen af den historiske blok bag etableringen af et reartikuleret nyliberalt hegemoni, hvis klareste udtryk er det historiske kompromis, Fælleserklæringen af 1987. I det følgende argumenterer jeg for, at det nyliberale hegemoni har manifesteret sig konkret som et markant skifte i den økonomiske fordeling på fire følgende måder. For det første har forandringen af forhandlingssystemet på arbejdsmarkedet kombineret med institutionaliseringen af løntilbageholdenhed gennem lønkonkurrenceevne-diskursen understøttet en stigende udbytning af arbejdskraften. For det andet har denne udbytning ført til en rehabilitering af profitraten, der for det

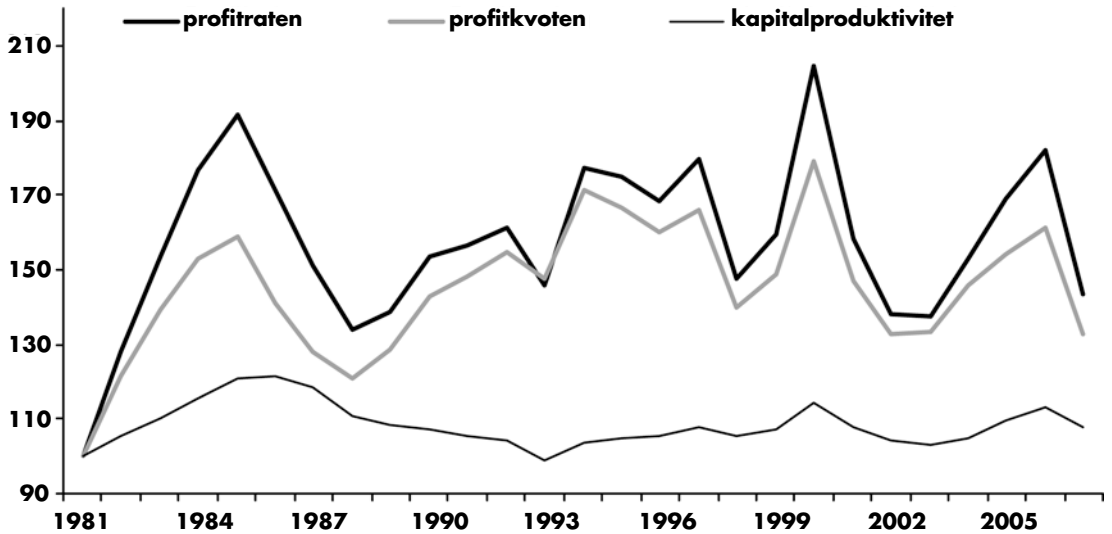
Overenskomstforhandlingerne i 1991 CO-metal formand Georg Poulsen udenfor Dansk Industri på Nørre Voldgade. (Foto: Arbejdermuseet og ABA: Fotograf: Marianne Leth

tredje har resulteret i det der ovenfor er blevet kaldt 'finansialisering', dvs. stigende andel af profitten fordelt gennem finansielle overførsler. For det fjerde har de finansielle overførslers betydning gavnet den øverste fraktion af kapitalistklassen. Lad os gennemgå de fire måder.

For det første førte institutionaliseringen af kontrolbegrebets centrale komponent *lønkonkurrenceevne* – udtrykt i det historiske kompromis, Fælleserklæringen af 1987 – til en kraftigt stigende udbytningsgrad af arbejderklassen. Figur 1 viser hvor markant et tendensskifte i udbytningsgraden, der fandt sted efter 1987. Udbytningsgraden var begyndt at stige allerede i 1981 som følge af de hårde aftaler i 1981 og 1983. Imidlertid blev tendensen brudt af en markant reduktion i udbytningsgraden fra Påskestrejkerne 1985 til året efter den gyldne overenskomst i 1987. I perioden 1985-88 steg lønkvoten 3,3 procentpoint eller hvad der svarer til 5

pct. Den strenge lønstyring institutionaliseret med Fælleserklæringen slog herefter igennem og udbytningsgraden faldt frem til midten af halvfemserne, hvorefter den stagnerede frem til 2000. Efter år 2000 er lønkvoten steget marginalt, hvilket må tilskrives den meget lave arbejdsløshed i Danmark, der naturligt skaber et opadgående pres på lønningerne. Imidlertid udgør den dobbelte forekomst af lav arbejdsløshed og begrænsede lønstigninger dog en teoretisk udfordring for den etablerede økonomiske sagkundskab: hvorfor er lønnen ikke steget mere – og dermed lønkvoten? Svaret skal findes i indgåelsen af det historiske kompromis mellem fagbevægelsens ledelse, arbejdsgiverne og staten, som blev indgået med Fælleserklæringen i 1987. Siden er aftalen blevet fornyet senest efter storkonflikten i 1998 med den såkaldte 'Klimaaf tale' (DA-LO 1999) og er blevet holdt levende gennem statistikudvalgets arbejde og 'trepartsforum'

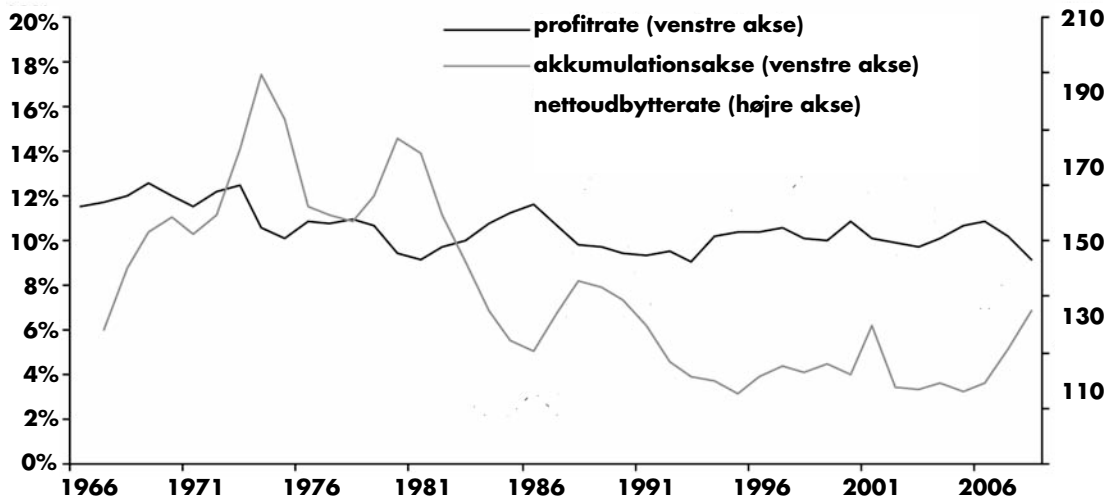
Figur 3. Dekomponering af profitraten for produktiv kapital i Danmark, 1981-2007.

Anm.: Produktiv kapital er her den ikke-finansielle selskabssektor i Danmark. Profitraten er beregnet som nettoværditilvækst minus lønomkostninger over nettobeholdning af fast realkapital. Tallene er indekseret, så grafen angiver en sammenlignelig udvikling. Derfor starter alle kurver i 100. *Væksten* i profitraten er summen af *væksten* i kapitalproduktivitet og *væksten* profitkvote

Kilde: Danmarks Statistik, www.statistikbanken.dk (NAT03 & NAT14) og egne beregninger.

Figur 4. Profitraten, akkumulationsraten og udbytter i Danmark, 1966-2008.

Anm.: Profitraten er målt som nettonationalprodukt minus lønsum i forhold til netto beholdning af fast realkapital (hele økonomien). Akkumulationsraten er målt som den årlige vækst i netto beholdningen af fast realkapital (hele økonomien). Nettoudbytteraten er målt som udbytter betalt minus udbytter modtaget i forhold til netto-profit (nettoværditilvæksten minus lønudgifter). Udbytteraten dækker ikke-finansielle selskaber. Profitraten og akkumulation aflæses på venstre akse, mens udbytteraten på højre akse.

Kilde: Danmarks Statistik, www.statistikbanken.dk, tabellerne NAT01 og NAT09, samt egne beregninger.

(Statistikudvalget 1999, 2008). Samtidig har 'den aktive arbejdsmarkedspolitik' lanceret af den socialdemokratiske regering i 1990erne med nedskæringer i arbejdsløshedsunderstøttelsen og kontanthjælpen, samt andre overførselsindkomster fungeret som en effektiv "motivationsfaktor" til at acceptere lavere lønstigninger for at undgå arbejdsløshed (T.M. Andersen 2003:87).

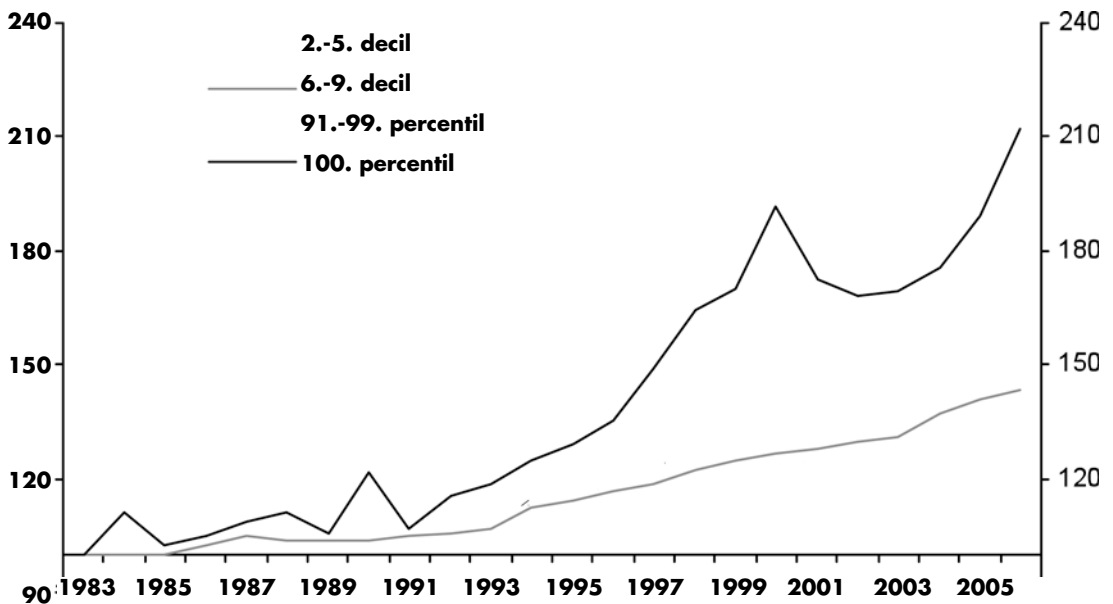
Den stigende udbytning medførte for det andet en stigning i profitraten. Figur 3 viser, at der er et direkte forhold mellem faldet i lønkvoten og rehabiliteringen af profitraten hos den produktive kapital i Danmark, her målt ved de ikke-finansielle selskaber. Figuren viser, at profitratens bevægelse altovervejende skyldes udviklingen i lønkvoten, hvilket betyder, at profitraten stort set alene forklares ved den øgede udbytning. Som artikulation af den transnationale kapitals strategi for at rehabilitere profitabiliteten i dansk kapitalisme har det nyliberale hegemoni været succesfuldt.

Imidlertid er et tredje moment i de nyliberale transformationer af dansk kapitalisme fulgt i kølvandet på strategien: stigende betydning af finansielle transaktioner. En måde at forstå størrelsen af finansielle overførsler på, er at betragte forskellen mellem profitraten og akkumulationsraten, som vist i figur 4. Forskellen mellem profitraten og akkumulationsraten udgøres af den profit som ikke reinvesteres, men som fordeles via finansielle mekanismer – fx renter, udbytter til aktionærer osv. Figur 4 viser med andre ord at der fra omkring 1987 er opstået en stigende diskrepans mellem indtjeningen og investeringen i dansk kapitalisme. De to vigtigste komponenter i denne finansialisering er rentebetalinger og udbytter. Figur 4 viser endvidere hvordan den stigende forskel mellem akkumulation og profitraten er faldet sammen med en kraftig stigning i "nettoudbytteraten" fra ikke-finansielle selskaber (udbytter betalt minus udbytter modtaget over nettoprofit). Denne rate viser hvor stor en andel af profitten der udbetales gennem udbytter til aktionærer. Det er ikke mindst et resultat af den strenge konkurrence om at tiltrække kapital på internationale mar-

keder. Denne orientering hos selskaberne er udtrykt i begrebet om 'shareholder value', dvs. en forståelse af at der skal skabes værdi for aktionærerne. Den nye orientering i selskaber blev – som i figur 4 illustreres ved det kraftige tendensskifte fra 1987/88 – kraftigt hjulpet på vej af Schlüter-regeringens skattereform fra 1987, der fjernede den såkaldte 'dobbeltskatning' af udbetalt overskud i virksomhederne.²⁷ Sidenhen er skat på kapitalindkomst blevet reduceret gradvist – senest med VKO-regeringens skattereform fra 2009. På den måde har den økonomiske politik skabt incitamenter til at øge finansielle overførsler af profit.

Spørgsmålet er imidlertid – og her bevæger vi os over i det fjerde forhold, som er fulgt af det nyliberale hegemoni – hvad der bliver af profitten, når nu den ikke akkumuleres i nye investeringer? Svaret er, at en del af profitten går til finansielle institutioner, som investerer i produktiv kapital, mens også krydsejerskab slører billedet.²⁸ Men en stor del af den tilbageholdte profit bliver faktisk udbetalt til en eksklusiv og velbeslået gruppe af kapitalister i det danske samfund. Ikke mindst fordi de finansielle institutioner også har øget deres udbetaling til aktionærerne kraftigt siden slutningen af 1990erne (Hadberg 2008:figur 2, tabel 6). Klassekarakteren af udviklingen i fordelingsforholdene bliver tydelig, når man betragter udviklingen i indkomstfordelingen siden 1983. I figur 5 er indkomstudviklingen hos den rigeste procent af den danske befolkning afbilledet sammen med udviklingen i indkomsten hos de næstrigste (90-99. percentil) og to store midter-indkomstgrupper (2.-5. decil og 6-9. decil). Figuren viser hvor bemærkelsesværdig den øverste elites indkomst er vokset. Selv de næstrigste har ikke en tilnærmelsesvis ligeså høj vækst. Det er ganske interessant at den faktisk kun ligger lige over de store midtergruppers indkomstvækst.

Hvem udgør denne gruppe? Mit argument er, at denne eksklusive elite i meget rudimentær form består af den danske finanskapital. Det empiriske belæg herfor fremtræder, når vi betragter de kilder til indkomst som domine-

Figur 5. Udvikling i realindkomst for indkomstgrupper, 1983-2006.

Anm.: "Decil" betyder 1/10-del af befolkningen. "Percentil" betyder en procent af befolkningen. Jo højere decil eller percentil, jo højere jo rigere er indkomstgruppen: fx er 1.decil de fattigste ti procent, mens 100.percentil er den rigeste procent i det danske samfund. Figuren dækker en stikprøve på 3,3 pct. af de 25-59årige i Danmark. Indkomstbegrebet er den gennemsnitlige ækvivalerede disponible indkomst. Udviklingen er indekseret ift. udgangsåret 1983 for at gøre serierne sammenlignelige.
Kilde: Egne beregninger på Finansministeriets tal.

rer hos denne gruppe. I tabel 3 er væksten i indkomst for forskellige grupper delt op i indkomstkilder. Tabellen viser, at den store forskel i væksten hos den "gyldne procent" (for at låne hos AErådet) i altovervejende grad har været trukket af kapitalindkomst. Mere end 50 pct. af indkomstvæksten for den rigeste procent kan tilskrives stigning i kapitalindkomst. Endvidere viser tabel 4, at netop aktieindkomsten (inkl. kursgevinster) har været den store forskel i kapitalindkomstens vækst hos den gyldne procent. Af kapitalindkomsten kan hele 85 pct. af væksten tilskrives aktieindkomst. Kursgevinster spiller også en rolle her fordi aktiemarkedet siden slutningen af 1990'erne har været i kraftig vækst. I den forbindelse har nogle virksomheder – især finansielle institutioner (Hadberg 2008) – enten erstattet eller suppleret udbetaling af udbytter med tilbage-

køb af aktier for på den måde at tildele aktionærerne i kraftig andel af den indtjente profit (se Eige & Megginson 2006). Denne udbetalingsmåde har en skattefordel for visse dele af aktionærerne (Finanstilsynet 2000:2-3). Kursgevinsterne forsvinder naturligvis i perioder med nedgang i aktiemarkedet som under den nuværende krise. På samme måde reduceres udbytterne fra selskaberne i takt med fald i profitten. Spørgsmålet er imidlertid hvor stor reduktionen vil være og hvor dyb krisen skal blive for at aktionærernes tab opvejer den gevinst, de har oplevet under det nyliberale hegemoni.

Hos de næstøverst (90-99. percentil) er kapitalindkomsten også vokset kraftigt relativt til den samlede indkomststigning. Men i absolute tal når gruppens indkomstvækst og vækst i kapitalindkomst ikke i nærheden af den rige-

Tabel 3. Dekomponering af realvækst i indkomster, 1994-2006.

	100. percentil	90-99. percentil	1.-89. percentil
	— — — 1.000 Kr. — — —		
Markedsindkomst	206,9	78,1	31,3
+ Overførsler	-1,1	-2,8	-6,4
+ Kapitalindkomst	207,3	33,2	9,6
Bruttoindkomst	413,1	108,4	34,4
Private pensions- opsparinger	1,6	-0,9	-0,6
– Skat	181,9	36,3	6,4
Disponibel indkomst	229,6	73	28,6

Kilde: LO (2007:5)

Tabel 4. Dekomponering af realvækst i kapitalindkomst, 1994-2006.

	100. percentil	90-99. percentil	1.-89. percentil
	— — — 1.000 Kr. — — —		
+ Aktieudbytter (inkl. gevinster)	175,4	7,3	0,3
+ Renteindkomst	-34,8	-4,2	-0,8
– Renteudgifter	-25,3	-9,1	-4,3
+ Afkast af ejerbolig	32,5	19,8	5,5
+ Andet	8,9	1,2	0,5
Kapitalindkomst	207,3	33,2	9,6
– Skat af kapitalindkomst	70,6	11,2	3,9
Kapitalindkomst efter skat	136,7	21,9	5,8

Kilde: LO (2007:6)

ste procent. Endvidere er det interessant at væksten i kapitalindkomsten for denne gruppe stammer fra et afkast af ejerbolig. For den store masse af lønmodtagere (90 pct. laveste indkomstgruppe) spiller kapitalindkomsten en begrænset rolle og stammer ligeledes fra boligprisstigningerne. Aktieindkomsten er en endnu mere begrænset kilde til indkomstvækst og er gennemsnitligt 300 kr. i perioden. 'Velstandseffekten' kan altså i et vist omfang aflæses på indkomstfordelingen for underordnede grupper. Men for begge de ovennævnte grupper gælder det, at boligboblens punktering har fjernet grundlaget for vækst i kapitalindkomsten, hvormed også "velstandseffekten" som ideologisk anknævnelse fra underordnede grupper til den hegemoniske diskurs kommer under kraftigt pres. En faktor, der trækker yderligere i den retning er det forhold, at husholdningernes gæld er steget meget kraftigt – hvoraf gæld til finansiering af boligkøb udgør størstedelen.²⁹ Dette er et internationalt fænomen (OECD 2006:136). I Dan-

mark er bruttogælden ift. disponibel bruttoindkomst den højeste i Europa³⁰ og blandt de højeste i verden (Stockhammer 2008:189). Den såkaldte 'velstandseffekt', hvor almindelige lønmodtagere får andel i aktivprisinflationen skabt gennem et liberaliseret finansmarked, er med andre ord forvandlet til en velstands*fælde*. Gælden har ikke længere dækning i boligpriserne (eller boligens værdi), men gælden skal stadig betales tilbage. På sigt leder det, alt andet lige, til kraftigt tab af indkomst.

Analysen af indkomstudviklingen viser således, at baggrunden for at en eksklusiv indkomstelite har udviklet sig i Danmark må findes i den øgede overførsel af profit fra de danske virksomheder gennem finansielle mekanismer. Dermed bliver det klart, at der er en direkte sammenhæng mellem øget udbytning af arbejderklassen, stigende betydning af finansielle overførsler og den øverste elites indkomstvækst. Det nyliberale hegemonis fordelingsmæssige konsekvenser afspejler således

sammensætningen af sociale kræfter i hegemoniet. Analysen har vist – om end i rudimentær form, at en koncentreret fraktion af kapitalejere (og deres administrative repræsentanter) i finansielle og produktive selskaber i Danmark har profiteret af den massive forskydning af indkomst over mod finansielle aktiviteter.³¹

Konklusion

I denne artikel har jeg vist, at det ny-gramscianske perspektiv på etablering af politisk hegemoni udgør et frugtbart analytisk redskab til at forstå det nyliberale hegemonis rødder i kapitalistklassen i Danmark – dets klassekarakter om man vil. Jeg har gennem den empiriske analyse af dannelsen af den historiske blok bag det nyliberale hegemoni vist, at det nyliberale hegemoni hviler på forskydning af magt ikke blot fra arbejderklassen til kapitalistklassen, men ligeså vigtigt på en forskydning af magt internt i den danske kapitalistklasse over mod den transnationale kapital – finanskapitalen. Endvidere har perspektivet vist sig frugtbart til at forklare, hvordan den tilsyneladende konsensusprægede “forhandlingsøkonomi” snarere er et produkt af kamp om hegemoni og indgåelse af nye kompromiser end det er fortsættelsen af gamle traditioner. Hegemoni-begrebet har her sin berettigelse i en forklaring af hvordan det sociale indhold i det nye historiske kompromis har transformeret de interessemedierende institutioners funktionsmåde gennem institutionaliseringen af kontrolbegrebets centrale komponent: lønkonkurrenceevne-diskursen. At det netop er finanskapitalens interesser, der er almengjort på samfundsniveau bekræftes af analysens sidste del, der viser, hvorledes det nyliberale hegemonis rødder spejles i hegemoniets fordelingsmæssige konsekvenser: nemlig som en massiv fordeling af indkomst mod den allerøverste elite i Danmark gennem aktieindkomsten. Hermed har perspektivet vist sig frugtbart i en analyse af både den dynamiske tilblivelse af hegemoni og dets fordelingsmæssige konsekvenser for klasseforholdene.

Konklusionen på denne artikel er således, at klassebegrebet hverken har overlevet sig selv eller er blevet tømt for indhold. Tværtimod har det ikke været mere aktuelt de sidste 40 år at tale om klasser. Begrænsningerne i min egen analytiske tilgang ligger imidlertid i dens eksklusive fokus på kapitalistklassen. En analyse, der åbner for en inddragelse af arbejderklassens forskelligartede grupperinger og fraktioner er højst savnet som bidrag til en mere nuanceret forståelse af etablering af hegemoni.

Noter

1. Bl.a. Apeldoorn (2002); Pijl (2006); Ryner (1999, 2007); Bieler (2006).
2. Bl.a. Mandel (1980); Went (2000); Arrighi (1994); Harvey (2005); Duménil & Lévy (2004).
3. Klassekamp er først og fremmest en kamp om fordelingen overskudsproduktet, altså merværdien. Imidlertid berører klassekampen mere end blot en økonomiske fordeling. Den berører også kontrol med arbejdet, produktionen og investeringerne, samt de forhold under hvilke arbejdet reproduceres. Klassekamp udspiller sig m.a.o. ikke blot i den industrielle konflikt om løn og arbejdsvilkår, men i ligeså høj grad i staten og den offentlige sektor, hvor arbejdskraftens reproduktion og kapitalakkumulation faciliteres.
4. Jeg vil afstå fra at gå nærmere ind i det filosofiske forhold mellem klassen-i-sig og klassen-for-sig. Jeg bruger i artiklen begrebet “klasse” og både det strukturelle potentiale i klassen-i-sig og den realiserede bevidste klasse-for-sig.
5. Marx behandlede spørgsmålet i flere omgange, hvoraf de mest kendte er to vidt forskellige tekster “Kapitalen” (1970b) og “Louis bonapartes attende brumaire” (Marx 1938). Diskussionen blev dog først for alvor aktualiseret og udbredt med Rudolf Hilferdings “Das Finanzkapital” fra 1910 og Lenins popularisering i “Imperialismen som kapitalismens højeste stade” fra 1916.
6. Fremvæksten af finansmarkederne som et styrende element i nationalstaternes økonomiske politik var et af de tydeligste tegn på at efterkrigstidens “organiserede” industrikapitalisme var ved at blive afløst af en ny fase af kapitalistisk udvikling domineret af nye kapitalfraktioner (Lash & Urry 1987). Debatten blev yderligere udbredt med den såkaldte ‘Washington Consensus’ og har siden den finansielle krise i Sydøstasien i 1997/98, dot.com boblen i 2000/01 og finanskrakket i 2007/08 fået endnu mere momentum.

7. Grundet det stadigt voksende behov for større anlæg af fast kapital bliver den akkumulerede pengekapital, dvs. overskud i enkeltkapitalerne, ophobet i et selvstændigt system, der ligger uden for den industrielle sfære. Pengekapitalen bliver opsamlet fra alle enkeltkapitaler og distribueret derhen hvor den industrielle kapital har behov for den. Herved kan den aggregerede mængde pengekapital nødvendig for fortsættelse af vareproduktionen mindskes.

8. Pengekapitalen bliver opsamlet uden for den industrielle sfære, homogeniseret og transformeret til *rentebærende* eller *fiktiv kapital* – dvs. kapital, der udlånes til industrikapitalen mod aflønning i form af rente. Marx bruger *fiktiv kapital* til at betegne en aggregeret kategori af al den kapital, der ikke anvendes produktivt eller til cirkulationsomkostninger (Marx 1970b: 3.2). Herved menes både lånekapital og indskud i aktieselskaber (Itoh & Lapavistas 1999; Duménil & Foley 2008). Renten betegner grundlæggende set hvor stor en del af den producerede merværdi, den rentebærende kapital aflønnes med og afhænger af udbud og efterspørgsel på den fiktive kapital.

9. Fordelingen af merværdi mellem de forskellige undersektorer af den produktive kapital ligger uden for denne artikel at diskutere. Der henvises i stedet til Shaikh & Tonak (1994) for udførlig fremstilling heraf.

10. Det transnationale skel er imidlertid også vigtigt for den finansielle kapital. Selvom den finansielle kapital opererer i cirkulationssfæren, så er nogle former for distribution af fiktiv kapital geografisk bundet. Eksempler på dette er de danske andels- og sparekasser. Disse finansielle kapitalformidlere er afhængige – om end i stadigt mindre grad jo mere transnationaliseret den finansielle sektor i Danmark bliver – af deres lokale forankring. Heroverfor står de kommercielle finansielle institutioner, som i langt større målestok kan brede sig over landegrænser. I afsnit 3 nedenfor skal vi se hvordan denne skillelinje i den finansielle kapitalfraktion manifesterede sig politisk i den finansielle dereguleringsproces i Danmark.

11. Den såkaldte Amsterdam-gruppe og forskere associeret hermed har gennem 20 år udviklet marxistiske klasseanalyser på ny-gramsciansk grundlag. Se bl.a. Pijl (1984), Apeldoorn (2002).

12. Et yndet eksempel på en sådan historisk blok er Gramscis egen analyse af integrationen af den amerikanske arbejderklasse i den amerikanske kapitalisme gennem en institutionaliseret deling af den relative merværdi, som industrikapitalismen skabte basis for (Jessop 2007: 110-11).

13. Se også diskussionen mellem Pollin og Arrighi fra 1997 (Pollin 1997a, 1997b; Arrighi 1997).

14. I Danmark har der historisk været en høj koncentration af kapitalmagt gennem forskellige former for alliancedannelse. Frandsen (1980: 336) anslår at i

slutningen af 1970'erne var dansk erhvervsliv domineret af 10-20 kapitalgrupper.

15. Uautoriseret oversættelse fra engelsk, AH.

16. Uautoriseret oversættelse fra engelsk, AH.

17. Uautoriseret oversættelse fra engelsk, AH.

18. Imidlertid har der, især i Europa, været tale om at klassekompromisset mellem arbejde og kapital, som det så ud i årtierne efter 2. verdenskrig, er blevet omdefinert under en slags "indlejret nyliberalisme" (Ryner 1999).

19. Renten steg drastisk og toppede i 1982 på 22 pct. på den lange rente og 16 pct. på den korte (Økonomiministeriet 1994: 14; Abildgren 2007: 52). Realrenten toppede i 1982 på 12 pct. et i internationalt perspektiv historisk højt niveau (E.H. Pedersen 2001: 77).

20. Se Hadberg (2008) for en detaljeret gennemgang af finansiell deregulering i Danmark.

21. Profitraten må betegnes som kapitalistklassens vigtigste indikator på om det går godt med økonomien.

22. Uautoriseret oversættelse fra engelsk, AH.

23. Uautoriseret oversættelse fra engelsk, AH.

24. Minimal lønssystemer er lønssystemer, hvor de centrale forhandlinger kun angår minimumslønnen, mens resten lægges ud til decentrale forhandlinger, evt. på den enkelte arbejdsplads. I normal lønssystemer forhandles derimod om den samlede løn inden for et givent område. Industrien har haft en tradition for at en større del af den samlede løn blev fastsat gennem lokale forhandlinger. Den centralt fastsatte løn kunne således tåle at være forholdsvis lav, fordi de decentrale forhandlinger kunne hæve lønnen. Løntilbageholdenhed i centrale overenskomster ramte således især arbejderne uden for eksportsektorerne.

25. Hertil kom opjustering af en række sociale overførsler, som Schlüter-regeringen havde skåret ned.

26. Om arbejdsmarkedspensionerne i virkeligheden tilgodeså arbejdernes interesser er en diskussion på et andet niveau. Arbejderklassens interesser blev ikke mere tilgodeset end at etableringen af arbejdsmarkedspensionerne udgjorde et vigtigt led i regeringens forsøg på at styrke den private opsparing (Regeringen 1987: 1). Det vil sige, at lønnen blev omdannet til kapital og cirkuleret på kapitalmarkederne for at øge den samlede mængde tilgængelig lånekapital. Dette skulle på sigt sænke renten og mindske underskuddet på betalingsbalancen. I øvrigt kan henvises til diskussionen betydningen af arbejdsmarkedspensionerne for klasseskellene i Danmark mellem Hadberg & Voss (2008, 2009) og Lundkvist (2008, 2009b).

27. Hidtil var virksomhedsoverskud udbetalt personer blevet beskattet både gennem selskabsskat og personindkomst. Nu beskattedes det udelukkende som kapitalindkomst, der samtidig adskiltes fra lønindkomsten.

28. Således modtager de produktive virksomheder også en stor masse af udloddet profit.

29. Ifølge tal fra OECD udgjorde langtidslån (primært til boligfinansiering) af stabilt omkring 93-95 pct. af samlet gæld i danske husholdninger i perioden 1995-2008. Tallene er hentet fra OECD *Stat Extracts*, tabel: "Households Assets" under "Finance".

30. Tal stammer fra Eurostat: Financial Accounts: tabel tec00104.

31. Et tema, som ikke berøres her er forholdet mellem ledelse og ejerskab. Det er overvejende sandsynligt, at flere af de involverede ikke er kapitalejere i klassisk forstand, men i stedet formelt set ansat i selskabernes ledelser. Forholdet mellem ejere og ledelser er beskrevet i den internationale litteratur og ligger uden for denne artikel at behandle (se fx Duménil & Lévy 2007).

Litteratur

- Abildgren. 2007. *Financial Liberalization and Credit Dynamics in Denmark in the Post-World War II Period*. Working Paper 47, Danmarks Nationalbank.
- Aglietta, M. & A. Reberxioux. 2005. *Corporate Governance Adrift*. Edward Elgar. Northampton.
- Andersen, T.M. 2003. "Changes in Danish Labour Market Bargaining – the Prototypical case of organized Decentralization?". In Dølvik, J.E. & F. Engestad. eds. 2003. *National regimes of collective bargaining in transformation: Nordic trends in a comparative perspective*. Makt- og demokratiutredningen 1998-2003. Rapportserien. Nr. 54. February 2003. Akademika. Oslo.
- Apeldoorn, B.v. 2002. *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*. Routledge. London.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. 2007. *Den gyldne procent fremskrevet til 2006*. Observeret d. 11.08.2009 på: <http://lo.dk/TEMA/kongres07/Kongresnyheder/~media/LO/Fokus/kongres08/hvidbogomulighed/Dengyldneprocent.aspx>
- Arrighi, G. 1994. *The Long Twentieth Century*. Verso. London.
- Arrighi, G. 1997. "Financial Expansion in World Historical Perspective: A Reply to Robert Pollin". *New Left Review* 220. Side 154-159.
- Bieler, A. 2006. *The struggle for a social Europe*. Manchester University Press. Manchester.
- Blakcburn, R. 2006. Finance and the Fourth Dimension. *I New Left Review*. Vol. 39/2006. London.
- Brenner, R. 2002. *The Boom and the Bubble*. Verso. London.
- Brenner, R. 2006. *The Economics of Global Turbulence*. Verso. London.
- Cerny, P.G. (red.)1993. *Finance and World Politics*. Edward Elgar. Cheltenham.
- Christensen, J.G. 1991. *Den usynlige stat*. Gyldendal. København.
- Christiansen, N.F. "Denmark: The End of an Idyll?". In Anderson, Perry & Patrick Camiller. 1994. *Mapping the West European Left*. Verso Books. London.
- Dansk Arbejdsgiverforening. 1998. *Arbejdsmarkedet i tal*. Observeret 2009.05.19 på: <http://www.da.dk/bilag/ArbejdsMarkedsRapport,%20Tal%20og%20diagrammer%201998.pdf>
- Dansk Arbejdsgiverforening. 2008. *Arbejdsmarkedet i tal*. Observeret 2009.05.19 på: http://www.da.dk/bilag/Tal%20og%20Diagrammer_161208_samlet_besk%20E5ret.pdf
- Det Europæiske Råds AMECO Database – AMECO is the annual macro-economic database of the European Commission's Directorate General for Economic and Financial Affairs (DG ECFIN). Downloaded on 22.03.2009 from: http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/db_indicators8646_en.htm
- Det Økonomiske Råd. 1984. *Dansk Økonomi – efterår 1984*. Akademisk Forlag. København.
- Det Økonomiske Råd.1986. *Dansk Økonomi – forår 1986*. Akademisk Forlag. København.
- Due, J. & J.S. Madsen. 2000. *Hvorfor er den danske forhandlingsmodel anderledes end den svenske*. FAOS Forskningsnotat nr. 26. 2000.
- Due, J. & J.S. Madsen. 2003. *Fra magtkamp til konsensus*. DJØF's Forlag. København.
- Duménil, G. & D. Foley. 2008. "Marx's Analysis of Capitalist Production". I *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan. London.
- Duménil & Lévy. 2004. *Capital Resurgent*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Duménil, G. & D. Lévy. 2005. "Cost and Benefits of Neoliberalism. A Class Analysis". I Epstein, G. (red.) 2005. *Financialization and the World Economy*. Edward Elgar. Cheltenham.
- Duménil, G. & D. Lévy. 2007. "Finance and Management in the Dynamics of Social Change: Contrasting two Trajectories – United States and France", i Assassi, Nesvetailova & Wigan. 2007. *Global Finance in the New Century. Beyond Deregulation*, Palgrave Macmillan: New York.
- Eige, J. v. & W. Megginson. 2006. *Dividend Policy in the European Union*. Mimeo. University of Oklahoma. Revised Draft December 2006. Hentet 2009.10.10 på http://cob.fsu.edu/fin/megginson_paper.pdf.
- Epstein, G. (red.) 2005. *Financialization and the World Economy*. Edward Elgar. Cheltenham.
- Eurostat. Europakommissionens Database. Tilgængelig på: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
- Finansministeriet. 1998. *Debatoplæg om aktivt ejerskab*. Schultz Grafisk. København.

- Finansministeriet. 2004. *Fordeling og incitament* 2004. Schultz Grafisk. København.
- Finanstilsynet. 2000. *Markedsudviklingen i 2000 for pengeinstitutter*. Hentet 2009.10.13 på: <http://finans-tilsynet.dk/da/Nyhedscenter/Pressemeddelelser/Arkiv-PM/Presse-2001/Markedsudviklingen-i-2000-for- pengeinsti.aspx>
- Forssbæck & Oxelheim: "The Interplay between Money Market Development and Changes in Monetary Policy Operations in Small European Countries", i Toporowski & Mayes (red.) 2007. *Open Market Operations and Financial Markets*, Routledge, London, s. 120-152.
- Foster, J.B. 2006. "The Household Debt Bubble". In *Monthly Review*. Vol. 58. No 1. May 2006.
- Frandsen. 1980. *Klassesamarbejde og klassekamp*. Gyldendal. København.
- Goul Andersen, J. 2003. *Over-Danmark og under-Danmark? Ulighed, velfærdsstat og politisk medborgerskab*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Gowan, P. 2009. "Crisis in the Heartland. Consequences of the New Wal Street System". I *New Left Review*. No. 55, Jan/feb 2009.
- Hadberg, A. 2008. "Nyliberalismen i Danmark og regulering af finanssektoren". I *Kritisk Debat*. September 2008.
- Hadberg, A. 2009. "Klasser, fordeling og magt i nyliberalismens Danmark". I Lundkvist, A. (red.) 2009. *Dansk nyliberalisme*. Frydenlund. København.
- Hadberg, A. & M. Voss. 2008. "Arbejderklassen i Danmark – ansats til en klasseanalyse". I *Kritisk Debat*. December 2008.
- Hadberg, A. & M. Voss. 2009. "Pensionssystemet gør ikke arbejdere til kapitalister". I *Kritisk Debat*. Februar 2009.
- Harvey, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press. Oxford.
- Helleiner, E. 1994. *States and Reemergence of Global Finance*. Cornell University Press. Cornell.
- Hilferding, R. 2007 [1910]. *Finance Capital: A Study in the Latest Phase of Capitalist Development*. Routledge. London.
- Husson, M. 2008. "The upward trend in the rate of exploitation". I *International Viewpoint*, no. 397. Februar 2008. Observeret d. 2009.04.02 på: www.internationalviewpoint.org/spip.php?article1421.
- Interview 1. Interview med Georg Poulsen, d. 29.04.2009. Helsingør.
- Interview 2. Interview med Henrik Bjerre-Nielsen, d. 27.05.2009. København.
- Interview 3. Interview med Jørgen Rosted, d. 11.05.2009. København.
- Itoh, M. & C. Lapavitsas. 1999. *The Political Economy of Money and Finance*. Edward Elgar. Cheltenham.
- Jensen, J.B. 1989. *Liberalisering af de finansielle markeder*. Ph.D. v/ Institut for Statskundskab. Århus Universitet. Århus.
- Jessop, B. 2007. *State Power*. Polity Press. Cambridge. UK.
- Jørgensen, H. (red.) 2002. *Consensus, Cooperation and Conflict: The Policy-Making Process in Denmark*. Edward Elgar. Cheltenham.
- Lash, S. & Urry. 1987. *The End of Organized Capitalism*. Polity Press. London.
- Lenin, V.I. 1916. *Imperialism som kapitalismens højeste stade*. Røde Hane. København.
- LO. 2007. *Baggrundnotat om den gyldne procent*. Downloaded 2009.07.19 fra <http://www.lo.dk/TEMA/kongres07/Kongresnyheder/~media/LO/Fokus/kongres08/hvidbogomulighed/Dengyldneprocent.ashx>.
- LO-DA [Landsorganisationen i Danmark & Dansk Arbejdsgiverforening]. 14.09.1999. *Aftale om rammerne for tilrettelæggelse af de decentrale overenskomstforhandlinger*. København.
- Lund, H.H. 2009. "Nyliberalismen i Danmark og den offentlige sektor". I Lundkvist, A. (red.) 2009. *Dansk nyliberalisme*. Frydenlund. København.
- Lundkvist, A. 2001. *De riges samfund*. Frydenlund. København.
- Lundkvist, A. 2008. "Fra arbejderklassen til den demokratiske sektor". I *Kritisk Debat*. December 2008.
- Lundkvist, A. 2009a. "Den danske kapitalisme og demokratiets forfald". I Lundkvist, A. (red.) 2009. *Dansk nyliberalisme*. Frydenlund. København.
- Lundkvist, A. 2009b. "Klasser i Danmark – replik til Anders Hadberg & Michael Voss". I *Kritisk Debat*. Februar 2009.
- Mandel, E. 1980. *Long Waves of Capitalist Development*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Marx, K. 1938 [1852]. "Louis bonapartes attende brumaire". I *Karl Marx: Udvalgte skrifter*. Mondes Forlag. København. 1938.
- Marx, K. 1970b. *Kapitalen, bind II*. Rhodos. København
- Mjøset, L. 2004 [1996]. *Nordic Economic Policies in the 1980s and 1990s*. Paper presented at the Tenth International Conference of Europeanists, Chicago, March 14-16, 1996. Obtained from contact with author.
- Nationalbanken. 2009. "Household wealth in Denmark: Stock-taking at a macro-level" v/ Jan Overgaard Olesen. Nationalbanken working papers *Memoranda on economic and financial-market issues*. Downloadet 2009.09.01 fra: [http://nationalbanken.dk/C1256BE2005737D3/side/10F4CA2632A6F517C125757F004F4161/\\$file/Household_wealth.pdf](http://nationalbanken.dk/C1256BE2005737D3/side/10F4CA2632A6F517C125757F004F4161/$file/Household_wealth.pdf)
- Nielsen, P. 2009. "Nyliberalismen i det danske

- velfærdssamfund". I Lundkvist, A. 2009. *Dansk nyliberalisme*. Frydenlund. København.
- OECD. 2006. *OECD Economic Outlook 80. Chapter III*. Paris.
 - OECD. *Stat Extract*. Database for OECD, til gængelig på <http://stats.oecd.org/index.aspx>.
 - Pedersen, E.H. 2001. "Udvikling i og måling af realrenten". I Nationalbanken. 2001. *Kvartaloversigt – 3. kvartal 2001*. Nationalbanken. København.
 - Pedersen, O.K. & P. Kjær. 2001. "Translating Liberalization: Neoliberalism in the Danish Negotiated Economy", i Campbell, J.L. & Pedersen, O.K. 2001. *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*. Princeton University Press. Oxford. s. 219-248.
 - Pijl, K. 2006. *Global Rivalries from the Cold War to Iraq*. Edward Elgar. Cheltenham.
 - Politiken 24.09.1986a, Section 1, p. 1. "Jernets arbejdsgivere, DA og vetoretten". Observeret i *Infomedia* 04.06.2009. Artikel-id: A0042031.
 - Politiken 26.09.1986, 1. Section, p. 9. "Jernet får penge igen af DA". Observeret i *Infomedia* 04.06.2009. Artikel-id: A0042031.
 - Politiken 16.11.1986. "Striden mellem Jernets Arbejdsgivere og DA". Observeret i *Infomedia* 04.06.2009. Artikel-id: A0043685.
 - Pollin, R. 1997a. "Contemporary Economic Stagnation in World Historical Perspective". I *New Left Review* 219. Side 109-118.
 - Pollin, R. 1997b. "Response to Giovanni Arrighi". *New Left Review* 220. Side 160.
 - Raviv, O. 2007. "Central Europe in the EU Financial Embrace." I L. Assassi, A. Nesvetailova & D. Wigan. 2007. *Global Finance in the New Century*. Palgrave. London.
 - Regeringen et al. 1987. *Fælleserklæringen af december 1987 mellem Regeringen, DA, LO, FTF & SALA*. Folketingets Bibliotek. København.
 - Ryner, M. 1999. "Neoliberal Globalization and the Crisis of Swedish Social Democracy". I *Economic and Industrial Democracy*. 1999. Udg. 20. Nr. 1. Side 39-79.
 - Ryner, M. 2007. "US power and the crisis of social democracy in Europe's second project of integration". I *Capital & Class*. Nr. 93. 2007. Conference of Socialist Economists.
 - Shaikh, A.M. & Tonak, A. 1994. *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*. Cambridge University Press. Cambridge.
 - Statistikudvalget. 1999. *Statusrapport – 3. kvartal 1999*. Finansministeriet. København.
 - Statistikudvalget. 2008. *Statusrapport – 3. kvartal 2008*. Finansministeriet. København.
 - Stockhammer, E. 2008. "Some Stylized Facts on the Finance-dominated Accumulation Regime". I *Competition & Change*, vol. 12, no.2, juni 2008, s. 184-202.
 - Sørensen, G. 1993. *Gramsci og "den moderne verden": eller spørgsmålet om praxisfilosofiens autonomi*. Museum Tusulanums Forlag. Københavns Universitet. København.
 - Sørensen, G. 2008. *Berlusconi og den moderne fyrste*. Museum Tusulanums Forlag. Københavns Universitet. København.
 - Vad, H.J. 1995. *Påskestrejkerne 1985 – Ti dage der rystede Schlüter*. SFAH. København.
 - Went, R. 2000. *Globalization*. Verso. London.
 - Økonomiministeriet. 1994. *Den danske pengeinstituttsektor*. Schultz Grafisk. København.

Abstract

Anders Hadberg: The relationship between the ruling class in Denmark and neoliberalism, *Arbejderhistorie* 3/2009, pp. 103-130.

This article argues that neoliberalism has become the dominant discourse in Denmark as a result of the political struggle between classes and class fractions. The article outlines a neo-Gramscian theoretical framework, which is applied in analysis of the historical development of class patterns and class struggles in Denmark since 1980. Herefrom the article argues that the assertion of neoliberalism in Denmark must be understood against the backdrop of a dual shift in relative power between, on the one hand, the main classes of Danish capitalism – the working class and the capitalist class – and on the other hand, between rival class fractions. This dual power shift constitutes the basis for the establishment of a hegemonic bloc in Denmark centred around a wagecompetitiveness discourse that institutionalises a strict real wage control and serves to increase the rate of surplus value and the profit rate even at under low productivity growth. Finally the article argues that the distributional consequence of the neoliberal course is an increase in the income of the upper fraction of the capitalist class in Denmark.

Anders Hadberg (Stud.scient.pol./KU).*

* Vedr. korrespondance og datagrundlag: e-mail til lot51@hotmail.com.